

Wist men beter?

De Nederlandse opinie over de morele kant van de slavenhandel in de zeventiende eeuw

Scriptie Wereldoorlog 0.1

Maarten Mees ten Oever

Geschiedenis (4) - Geesteswetenschappen

Onderzoeksseminar III - Wereldoorlog 0.1

Docent: D.M.L Onnekink

22 april 2012

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1. De handel van de WIC en haar invloed	6
- De deelname van Nederland aan de Atlantische handel	6
- Een veranderende opinie	9
Hoofdstuk 2. Uiteenlopende meningen	13
- Opinie voordat de WIC aan de slavenhandel deelnam	13
- Toneelschrijver G.A. Bredero	14
- Zeevaarder Dierick Ruyters	16
- Goed- en afgekeurd door hetzelfde geloof	17
- Dominees die de slavenhandel goedkeurden	18
- Dominee Udemans	18
- Dominee Picardt	19
- Dominees die de slavenhandel afkeurden	21
- Dominee Voetius	21
- Dominee Hondius	22
- Dominee de Raad	23
- Dominee de Mey	24
- Een onduidelijke leidraad	25
- Kleine nuances	25
- Dezelfde interpretaties, verschillende conclusies	27
Hoofdstuk 3. Een debat in de zeventiende eeuw?	29
- De Nederlandse houding in het begin van de zeventiende eeuw	29
- De deelname van de WIC: een reden tot debat?	31
Conclusie	34

Inleiding

Nederland was in de vroegmoderne tijd een handelsgrootmacht. In de zeventiende eeuw werd naast de bestaande Verenigde Oost-Indische Compagnie, de West-Indische Compagnie (WIC) opgericht. Deze compagnie was verantwoordelijk voor de Atlantische handel. Van de Staten-Generaal kreeg zij het octrooi om, naast het handelen in andere goederen, slavenhandel met de Amerikaanse koloniën te drijven. Vanuit West-Afrika werden slaven over de Atlantische Oceaan naar de Nieuwe Wereld verscheept. Deze handel was aanvankelijk in handen van Portugal en Spanje. Vanaf de late zestiende eeuw werd hun handel in groeiende mate aangetast door de andere Europese mogendheden. De Nederlandse Republiek had hier een aanzienlijk aandeel in. Vanaf de zeventiende eeuw was zij permanent aanwezig in West-Afrika en had zij vaste handelsroutes met Amerika en Europa. De slavenhandel betrof een grootscheepse handel over de Atlantische Oceaan. De WIC verzorgde meerdere koloniën in Amerika van grote aantallen slaven. De Atlantische slavenhandel ging in de zeventiende eeuw dan ook niet voorbij aan de inwoners van Nederland. Nederlanders hadden in de zeventiende eeuw een opinie over de slavenhandel van de WIC; het onderwerp van dit onderzoek is de houding ten aanzien van de morele kant van de slavenhandel in de zeventiende eeuw.

In het najaar van 2011 zond de publieke omroep een serie over slavernij uit. Door de serie kwam een debat op gang. De manier waarop Nederland tot voor kort omging met haar aandeel aan de slavenhandel zou nog altijd te relativiserend zijn. Dat was met name de kritiek op de serie door wetenschappers en indirect benadeelde groepen.¹ Onlangs veranderde de gemeente Hoorn de tekst bij het standbeeld van Jan Pieterszoon Coen, hij was de gezaghebber van VOC in de zeventiende eeuw. Met de nieuwe tekst wordt volgens de gemeente meer recht gedaan aan de verschillende invalshoeken op de geschiedenis.²

Andere wetenschappers zijn van mening dat het onderwerp slavenhandel te eenzijdig en voornamelijk anachronistisch wordt bekeken.³ Vaak is het probleem met onderwerpen als oorlog en slavernij dat we ‘het verleden kapot slaan met de knuppel van onze hedendaagse morele superioriteit’, zoals Pieter Emmer schrijft in een opiniestuk in de Volkskrant.⁴ Hij benadrukt dat het Europa in de

---

¹ G. Oostindie E.A., ‘Serie slavernij was te vaak te relativiserend’ (versie 15 oktober 2011) <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/2968278/2011/10/15/Serie-slavernij-was-te-vaak-te-relativerend.dhtml> (18 maart 2012)

² M. Vos, ‘Standbeeld J.P. Coen heeft nieuwe tekst’ (versie 12 april 2012) http://www.powned.tv/nieuws/binnenland/2012/04/standbeeld_jp_coen_heeft_nieuw.html (15 april 2012)

³ H. Klein, *The Atlantic Slave Trade* (New York 2010) XV.

⁴ P. Emmer, ‘Eindelijk ontdoen we het nationaal verleden van emotionele ballast’ (versie 19 oktober 2011). <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/2975721/2011/10/19/Eindelijk-ontdoen-we-het-nationaal-verleden-van-emotionele-ballast.dhtml> (18 maart 2012).

vroegmoderne tijd nu eenmaal een harde maatschappij was, waarbij de slavenhandel nauwelijks afsteekt tegen de achtergrond van de vele onmenselijke gebeurtenissen in die tijd.⁵ Dit neemt niet weg dat het lastig blijft om te gaan met de slavenhandel, die een schaduw blijft werpen over de Gouden Eeuw. Volgens sommige historici gaat dit zover dat falende communicatie van huidig wetenschappelijk onderzoek ervoor heeft gezorgd dat de algemene discussie over de handel sterk gepolariseerd en emotioneel is. Als gevolg weigeren sommige academici en intellectuelen om de slavenhandel te benaderen met een rationale analyse.⁶

Vanwege deze redenen is het belangrijk dat er een objectief beeld wordt geschetst van de slavenhandel. Dit kan zorgen voor een completer, genuanceerder en meer begrijpelijk beeld. Hierbij speelt publieke opinie in de periode van slavenhandel een rol. Het is belangrijk om te beseffen hoe er over de slavenhandel werd gedacht in de tijd dat dit plaatsvond. Aangezien de slavernij en de slavenhandel pas in 1863 in Nederland werd verboden, is het logisch om aan te nemen dat in de eeuwen daarvoor bijna iedereen goedkeurend tegenover de slavenhandel van de WIC stond. Dit maakt het interessant om de vraag te stellen of in de zeventiende eeuw, de eeuw dat Nederland begon met de slavenhandel, er mensen waren die de handel op morele gronden afkeurden. Was er misschien zelfs sprake van een debat over de morele kant van de Atlantische slavenhandel?

De afgelopen decennia hebben meerdere wetenschappers zich verdiept in de Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel. In de twintigste eeuw leidde dit tot discussies tussen diverse wetenschappers. In de jaren '80 waren wetenschappers (Groenhuis, Boxer) van mening dat Nederlandse predikanten zich niet verzetten tegen de slavenhandel.⁷ Wetenschappers verweten elkaar dat ze verkeerde verbanden legden met betrekking tot de houding ten aanzien van de handel.⁸

Dankzij meer bronnenkennis lijkt er tegenwoordig een consensus te bestaan onder de historici. De Nederlandse historici Postma en Emmer benadrukken, op basis van het werk van Priester, dat in het begin van de zeventiende eeuw er in Nederland een afkeurende houding bestond ten aanzien van de slavenhandel. Deze houding zou zijn omgeslagen in een positieve houding op het moment dat de WIC besloot in slaven te gaan handelen. De positieve houding zou vanaf het midden van de zeventiende eeuw tot het einde van de achttiende eeuw overheersen. Priester heeft het niet over een omslag in de houding, hij behandelt de Nederlandse houding ten tijde van de Atlantische

---

⁵ P. Emmer, 'Eindelijk ontdoen we het nationaal verleden van emotionele ballast' (versie 19 oktober 2011). <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3184/opinie/article/detail/2975721/2011/10/19/Eindelijk-ontdoen-we-het-nationaal-verleden-van-emotionele-ballast.dhtml> (18 maart 2012).

⁶ Klein, *The Atlantic*, XV.

⁷ L.J. Joesse, *Geloof in de Nieuwe Wereld: ontmoeting met Afrikanen en Indianen (1600-1700)* (Kampen 2008) 513.

⁸ Joesse, *Geloof in de*, 513.

slavenhandel. Geen van drieën benadrukken ze in hun werk dat er in de zeventiende eeuw meerdere teksten zijn geschreven waaruit een negatieve houding naar voren zou komen.⁹

Ondanks dat Emmer en Postma op de Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel ingaan, doen zij dit in vrij beperkte mate. Priester is de enige wetenschapper die een volledig onderzoek heeft gedaan naar de Nederlandse houding, maar hij belicht de zeventiende eeuw beperkt. Hij ging dieper in op de achttiende eeuw. Daarmee is er een interessante mogelijkheid voor onderzoek naar bronnen met afkeurende houding afkomstig uit de zeventiende eeuw.

In het eerste hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de bestaande wetenschappelijke literatuur. In het kort wordt de positie van de WIC ten opzichte van de slavenhandel en andere Europese handelsstaten uitgelegd. Dit zorgt voor een verduidelijking van de Nederlandse houding in de zeventiende eeuw. Wat wordt er in de secundaire literatuur specifiek over de slavenhandel gezegd? In het tweede hoofdstuk worden de primaire bronnen behandeld die ingingen op de morele kant van de slavenhandel. Zijn er in de zeventiende eeuw, naast werken waarin de handel werd goedgekeurd, werken geschreven die de handel op morele grond afkeurden? Wat was hun achtergrond en op om welke redenen werd de handel al dan niet afgekeurd? Daarnaast wordt er gekeken naar de nuances in de primaire bronnen ten opzichte van elkaar. In het derde en laatste hoofdstuk van dit onderzoek wordt er gekeken naar de informatie die uit de bronnen naar voren komt. De informatie wordt vergeleken met de conclusies uit de wetenschappelijke literatuur. De vraag die daarbij wordt gesteld is, of er in de zeventiende eeuw een publieke opinie aanwezig was die de slavenhandel op morele grond afkeurde. Was deze opinie zo aanwezig dat gesproken kan worden van een werkelijk debat tussen voor- en tegenstanders van de slavenhandel?

---

⁹ Deze conclusies zijn gebaseerd op Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815* (Cambridge 1990); P.C. Emmer, *De Nederlandse Slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2000); L.R. Priester, *De Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel en slavernij, 1596-1863: het gedrag van de slavenhandelaren van de Commercie Compagnie van Middelburg in de 18de eeuw* (Middelburg 1987). Emmer, die voortborduurde op de bevindingen van Priester en Postma, is het meest recente werk op dit gebied. In *The Dutch in the Atlantic Economy* uit 1998 benadrukte hij al dezelfde bevindingen.

1. De handel van de WIC en haar invloed

In de zeventiende eeuw raakte Nederland betrokken bij de grootscheepse slavenhandel vanaf de Afrikaanse kust naar de koloniën in de Nieuwe Wereld. Door Nederlandse historici en andere wetenschappers is er in de afgelopen decennia onderzoek gedaan naar de Nederlandse deelname en opinie over die deelname. Dit hoofdstuk is geschreven aan de hand van de bevindingen van een aantal historici. In de wetenschappelijke literatuur bestaat een consensus over de slavenhandel in de zeventiende eeuw. Aan de hand van de bestaande wetenschappelijke literatuur wordt een beeld geschetst van het Nederlandse aandeel in de Atlantische slavenhandel. Er wordt gekeken naar wat de publieke opinie volgens de historici was. Door middel van de volgende vragen wordt duidelijk gemaakt hoe Nederland in de slavenhandel stond: Hoe zag de Atlantische handel eruit, wie namen deel aan de handel, hoe groot was deze handel? Wat wordt gezegd over de publieke opinie in de 17de eeuw volgens de recente wetenschappelijke literatuur? Is er een heersende gedachte met betrekking tot de publieke opinie in die periode, zijn er veranderingen in de Nederlandse opinie te zien? Allereerst wordt de WIC en haar deelname aan de Atlantische slavenhandel bekeken, daarna wordt de Nederlandse opinie over de slavenhandel beschreven.

De deelname van Nederland aan de Atlantische handel

De Atlantische slavenhandel was een van de meest complexe economische ondernemingen in de pre-geïndustrialiseerde wereld. Het was de grootste transoceanische migratie in de geschiedenis tot dan toe.¹⁰ De handel stimuleerde de transportatie van mensen en goederen tussen Europa, Amerika en Afrika. Met de handel waren jaarlijks honderden schepen gemoeid en er werd een groot aandeel van het Europese kapitaal in de handel geïnvesteerd. De handel had sterk te maken met de ontwikkeling van commerciële landbouwexport in Amerika. Veel handelaars uit voornamelijk Engeland, Frankrijk, Nederland, Spanje en Portugal waren actief binnen de uitzonderlijk open markt die de Atlantische handel besloeg.¹¹ De Atlantische handel was daarmee een Europese aangelegenheid waar meerdere landen zich graag mee bemoeiden en allen wilden graag een vinger in de pap houden vanwege de vruchten die de handel afwierp. In de beginperiode van de Nederlandse slavenhandel speelde de staat een grote rol dankzij de hoge entreekosten en weinige kennis over de Afrikaanse en Amerikaanse markten. Naarmate de eeuwen vorderden, verdween de rol van de staat steeds verder naar de achtergrond en mengden veel particulieren handelaren zich in de slavenhandel.¹²

Het is verstandig om de oorsprong van het Nederlandse en Europese aandeel in de Atlantische slavenhandel te verduidelijken. De Europese landen zijn namelijk niet zo maar begonnen met het

---

¹⁰ Klein, *The Atlantic*, 75.

¹¹ *Ibidem*, 75.

¹² Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815 (Cambridge 1990)* 201.

houden van en handelen in slaven. Ondanks dat slavernij niet meer hetzelfde belang droeg als de eeuwen daarvoor bestond slavernij aan het einde van de zestiende eeuw nog altijd in Europa. Bijna alle grote samenleving die de wereld tot dan toe had gekend, dus ook de Europese staten, hadden sinds hun bestaan aan slavernij gedaan. In eerdere eeuwen was slavernij de fundamentele arbeidsinstelling waar de samenlevingen op draaiden. In de meeste maatschappijen was er sprake van huisslavernij, de productiekracht in het huishouden werd aangevuld door middel van slaven.¹³ In dit opzicht waren slaven de meest mobiele krachten beschikbaar, maar verder waren ze niet uniek in het werk dat ze deden of qua zeggenschap over hun eigen leven.¹⁴ Maar hetgeen ze uniek maakte ten opzichte van alle andere groepen, rangen en standen in de samenlevingen van de vroegmoderne tijd is dat ze geen banden hadden met familie, geen verwanten hadden en ook geen grond bezaten.¹⁵ Dit maakte de slaven een makkelijke prooi om aan het werk te zetten op de plantages in de Nieuwe Wereld.

De Europese landen die als eerste van slaven gebruikmaakten waren Spanje en Portugal. De reden dat deze landen met de handel begonnen, was dat ze veel in contact waren geweest met de Arabische wereld. In de Arabische wereld was slavenhandel, weliswaar op veel kleinere schaal, van alledag. In eerste instantie emigreerden de boeren en arme stadsbewoners, maar met de economische groei van Spanje in de zestiende eeuw werd de migratie van deze mankrachten een te kostbare operatie.¹⁶ Spanje en Portugal zagen zich genoodzaakt de Atlantische slavenhandel op te zetten.

Vanaf de vijftiende eeuw had Portugal een monopoliepositie in Afrika op de handel met de Nieuwe Wereld. Portugal verscheepte in de eerste helft van de vijftiende eeuw ongeveer 3000 tot 4000 slaven per jaar.¹⁷ Tot aan de eerste decennia van de zeventiende eeuw was de Atlantische handel voornamelijk gericht op de Spaanse koloniën in Amerika. Nederland werd hier al vroeg bij betrokken maar stond niet open voor een aandeel in de slavenhandel. Namelijk, in 1528 werd geprobeerd een *asiento* (het recht op slavenhandel met de Spaanse koloniën) af te sluiten tussen Spanje en Zuid-Nederlandse kooplieden, zij zouden in een periode van vier jaar een aantal duizend slaven van Afrika naar de Nieuwe Wereld vervoeren. Uiteindelijk hielden de Zuid-Nederlandse kooplieden zich toch afzijdig van deze handel. De Portugese monopoliepositie werd vanaf het begin van de zestiende eeuw aangetast worden door achtereenvolgens Frankrijk en Engeland. Maar een duidelijke omwenteling in de positie van Portugal werd zichtbaar in het begin van de zeventiende eeuw.¹⁸ Vanaf dat moment werd de Portugese handelsmonopolie met de Spaanse koloniën bedreigd door Nederland. De

---

¹³ Klein, *The Atlantic*, 1, 2.

¹⁴ Bijvoorbeeld boeren van grootgrondbezitters hadden net zo weinig zeggenschap over hun leven.

¹⁵ *Ibidem*, 1, 2.

¹⁶ *Ibidem*, 17-19.

¹⁷ *Ibidem*, 77.

¹⁸ S. Engerman, 'War, Colonization and Migration over five centuries', in: Wim Klooster ed., *Migration, Trade, and Slavery in an Expanding World* (Leiden 2009) 11-13. Interessante bundel om een algemeen beeld te krijgen aan de hand van essays van meerdere wetenschappers op de Atlantische migratie, slavenhandel, de representatie en afschaffing van de slavernij.

Nederlandse Republiek vestigde zich permanent in West-Afrika en vanaf daar zorgde zij voor permanente handelsroutes met Amerika en Europa. De slavenhandel werd breder getrokken en was niet meer enkel, op de Spaanse koloniën gericht.¹⁹

Nederland voerde voornamelijk onder het gezag van de West-Indische Compagnie handel met de koloniën in de Nieuwe Wereld. De WIC had een octrooi op de Atlantische slavenhandel, daarnaast handelde zij voornamelijk in goud en ivoor. In 1668 sloot Spanje een *asiento* met een aantal niet-Nederlandse handelaren. Deze handelaren schakelden de WIC in om hen vanaf Afrika in Zuid-Amerika van slaven te voorzien. Er werd afgesproken om gedurende zeven jaar 24.000 slaven door de WIC in de tussenhaven van Curaçao. Vanaf een twaalfstal forten op de Goudkust, aan de westkust van Afrika, die onder het bewind van de WIC stonden, voerde Nederland vele slaven de Atlantische Oceaan over. Naarmate de eeuw vorderde verplaatste de slavenhandel zich naar andere Afrikaanse gebieden en verloren de forten hun waarde.²⁰

De WIC was niet zo succesvol als de Verenigde Oost-Indische Compagnie, meerdere malen is zij bankroet verklaard. Hier was onder andere haar eigen handelsopzet debet aan. Veel Nederlandse planters konden op krediet slaven kopen om deze daarna nooit af te betalen. Tot 1645 werd ongeveer 60 procent van de slaven op krediet verkocht.²¹ Hierdoor leed de WIC onnodig verlies dat leidde tot faillissement. Het was één van de redenen om met niet-Nederlandse koloniën, voornamelijk Spaanse koloniën, te gaan handelen.²² Zij betaalden direct in cash en dat leverde echte winst op. Pieter Emmer geeft in *The Dutch in the Atlantic Economy, 1580-1880* aan dat het erop lijkt dat de WIC enkel geïnteresseerd was in snelle inkomsten en niet in het bouwen van een imperiaal rijk.²³

Ondanks faillissementen van de WIC moet niet gedacht worden dat de slavenhandel geen goede inkomsten opleverde. Ondanks dat Nederland niet de grootste speler was op de Atlantische handel en zich meer op Azië bleef richten, besepte zij hoe lucratief de handel van de WIC was. In 1702 verloor de Nederlandse Republiek haar recht op de Atlantische slavenhandel binnen de Spaanse monopolie, aangezien dit recht door Spanje aan Frankrijk werd gegeven. Dit had in zulke mate economische gevolgen voor de Nederlandse Republiek, dat het verlies van de monopolie één van de hoofdoorzaken was voor de oorlogsverklaring aan Frankrijk en Spanje.

De meeste slaven werden verkocht aan bezitters van suikerplantages. In de periode van 1630 tot 1674 transporteerde de WIC ongeveer 90.000 slaven, 65% van deze slaven waren bedoelt voor niet-Nederlandse planters berekende Postma in *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815*. Ter indicatie: in 1738 was dit aantal opgelopen tot 160.000 slaven.²⁴ De octrooi van de WIC op de

---

¹⁹ P.C. Emmer, *De Nederlandse Slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2000) 28.

²⁰ Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815* (Cambridge 1990) 37.

²¹ Emmer, *The Dutch*, 51.

²² Postma, *The Dutch*, 37.

²³ Emmer, *De Nederlandse*, 44.

²⁴ P.C. Emmer, *The Dutch in the Atlantic Economy, 1580-1800* (Hampshire 1998) 35-38.

slavenhandel werd in 1730 opgeheven. Het lukte de WIC niet om minimaal 2500 slaven per jaar op de markt te brengen en daarbij werd de compagnie verweten dat ze te weinig gedaan had om de handel te laten groeien.²⁵ Vanaf dat moment kwamen er meer particuliere investeringen vanuit Nederland die hun graantje mee wilden pikken van de lucratieve handel.²⁶

In 1792 ging de WIC failliet en werd er, in tegenstelling tot voorgaande faillissementen, geen doorstart gemaakt. In de periode rond 1792 was de publieke opinie over de slavenhandel overwegend negatief. Deze opinie zou niet meer veranderen. Historici benadrukken dat pas aan het einde van de achttiende eeuw stukken werden geschreven waaruit naar voren komt dat Nederland slavenhandel en slavernij afkeurde.²⁷ Vanaf dat moment besefte eenieder het kwaad dat de mens tot dan toe werd aangedaan. Hoe zat het volgens historici met dit besef in de zeventiende eeuw?

Een veranderende opinie

Voordat Nederland zich in de slavenhandel mengde waren, volgens Pieter Emmer, de morele beletselen om hiermee te beginnen voornamelijk in Europa te vinden.²⁸ Zoals in het voorgaande stuk wordt aangegeven, waren slavenhandel en slavernij tot aan de zeventiende eeuw onderdeel van de koloniale expansie van Portugal en Spanje. Dit waren vijanden van Nederland.²⁹ De positieve houding tegenover slavenhandel in de zeventiende eeuw, was tot die tijd, volgens historici verre van vanzelfsprekend.³⁰ Er bestond zelfs een zwarte legende waarin de koning van Spanje werd afgeschilderd als massamoordenaar van zijn koloniale onderdanen.³¹ Vanuit dit oogpunt was het geen wonder dat de protestantse Nederlandse Republiek de slavenhandel van beide katholieke landen afkeurde. Naast het voorbeeld van de zwarte legende geeft Emmer een ander voorbeeld: ‘De toneelschrijver Bredero, die in 1615 zijn populaire stuk *Moortje het licht deed zien*, viel de slavenhandel en de slavernij in het Spaans-Portugese rijk fel aan.’³²

De invloed van dergelijke opinies op de weerhouding van deelname aan de slavenhandel, duurde niet heel lang. Toen Nederland meer invloed in Brazilië kreeg, werd duidelijk dat het land slaven nodig had om de export van suiker naar Nederland op het peil te krijgen dat handelaren graag

---

²⁵ Emmer, *De Nederlandse*, 61, 63.

²⁶ Voor meer informatie met interessante illustraties over de het bestaan van WIC is het boek van H. Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2007) aan te raden.

²⁷ Ibidem, 37; U.M. Lichtveld en J. Voorhoeve, *Suriname: Spiegel der Vaderlandse Kooplieden* (Den Haag 1980) 286.

²⁸ Emmer, *De Nederlandse*, 30-34.

²⁹ Voor meer informatie over de Tachtigjarige Oorlog zie S. Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog: Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)* (Zutphen 2008).

³⁰ Postma, *The Dutch*, 12.

³¹ Emmer, *De Nederlandse*, 34.

³² Ibidem., 34; Postma, *The Dutch*, 10, 11.

zouden zien.³³ Deze handelaren vielen gezamenlijk onder de WIC en zij wilden samen met een aantal reders voor de eerste maal slaven naar Brazilië gaan vervoeren. De WIC was toen nog terughoudend en stelde een commissie in. Deze commissie moest de economische en morele kant van de slavenhandel onderzoeken en hier een advies over uitbrengen.³⁴ Dit was in eerste instantie een voorzichtig advies op economisch vlak. Belangrijker is dat vanwege morele twijfels de handel zou zijn afgekeurd. Het zag er naar uit dat christenen deze handel niet moesten beoefenen. Er werd om een second opinion van de commissie gevraagd. De notulen bestaan niet meer, maar uit het advies kwam naar voren dat er geen morele bezwaren waren; de WIC ging in 1626 in slaven handelen.³⁵ Met die keuze verkoos zij de mogelijke winsten van de handel boven de christelijke normen en waarden die de slavenhandel afkeurden. Vanaf het moment dat de WIC zich met de slavenhandel bemoeide en aan de internationale handel deelnam bleven een aantal WIC-leden tegen de slavenhandel. Maar zover bekend waren deze negatieve opinies, bijvoorbeeld van Willem Usselinx (oprichter van de WIC), gestoeld op economische redenen in plaats van morele redenen.³⁶

Met de groei de Atlantische slavenhandel kwam er een publieke opinie die een minder sterke ethische afkeer had. Het lijkt erop dat de publieke opinie in Nederland een korte tijd gebaseerd was op een vanuit de politiek gefundeerde afkeer tegen de slavenhandel vanwege anti-Spaanse en -Portugese propaganda. In het begin van de zeventiende eeuw was voor Nederland nog geen economisch voordeel te behalen in de Atlantische slavenhandel. Pas toen Nederland invloed kreeg in Brazilië werd de slavenhandel economisch voordelig en verdween de negatieve publieke opinie over slavenhandel klaarblijkelijk.³⁷ Er waren nog wel geluiden die de handel leken af te keuren maar dit moet niet gezien worden als een afkeuring van de slavenhandel *an sich*. Nederlanders waren namelijk nog wel ontzet over de manier waarop de Portugezen de slaven behandelden, echter wilden zij wel geld verdienen aan de slavenhandel. In *Suriname: Spiegel der Vaderlandse Kooplieden* komt dit duidelijk naar voren: ‘De schrijver protesteert niet tegen het systeem van de slavernij; hij hekelt een willekeurig en wreed optreden in de eerste plaats, omdat het nadelige gevolgen heeft voor het bedrijf. De goede slavenmeester is dan ook een nuchter zakenman, die door een betere behandeling meer profijt van de slaven trekt.’³⁸

---

³³ C.R. Boxer, *The Dutch in Brazil, 1624-1654* (Oxford 1957).

³⁴ Emmer, *De Nederlandse*, 35; Emmer *The Dutch*, 36.

³⁵ Emmer, *De Nederlandse*, 34; Emmer *The Dutch*, 36. Het is vreemd dat Emmer in beide werken zegt dat de notulen zijn verdwenen. In het ene werk heeft hij het over een second opinion tijdens de voortgang van het onderzoek, daarentegen zegt hij in zijn andere werk dat alleen de uitkomst van het onderzoek bekend is en de notulen waarin dit vermeld zou staan verdwenen zijn.

³⁶ W. Usselinx, *Vertoogh, hoe nootwendigh, nut ende profijtelick het sy voor de Vereenighde Nederlanden te behouden de Vreyhyt van te handelen op West-Indien* (zp 1608). Hierin zette hij uiteen dat hij twijfelde aan het profijt dat de slavenhandel zou opleveren.

³⁷ Voor meer informatie over de Nederlandse zeggenschap in Nederlands Brazilië: C.R. Boxer, *The Dutch in Brazil, 1624-1654* (Oxford 1957).

³⁸ Lichtveld, *Suriname: Spiegel*, 220.

De kooplieden van de WIC waren mannen met invloed op maatschappelijk en politiek gebied.³⁹ Hiermee kunnen zij bepalend zijn geweest voor de publieke opinie over slavenhandel. Toch was het nooit helemaal stil in Nederland, al geeft de literatuur aan dat tegengeluiden zeldzaam waren in Nederland. In de zeventiende eeuw gingen de economische belangen boven ethische waarden, waardoor de morele kant het onderspit leek te delven. Kan het zijn dat er misschien een grote groep bestond, al dan niet betrokken bij de slavenhandel, die de ethische waarden hoger had staan dan economische welvarendheid? In *De Nederlandse Slavenhandel 1500-1850* en andere literatuur wordt het voorbeeld van dominee Kals gegeven. Het geeft een gat aan dat in de literatuur naar voren komt. Namelijk de afwezigheid van een opinie die slavenhandel afkeurt in de zeventiende eeuw tot aan 1731, toen dominee Kals naar Suriname vertrok.⁴⁰ De dominee was tegen de slavernij en maakte aldaar het werk van de planters vrij lastig.⁴¹ Kals zag namelijk het liefst: ‘een vreedzaam en gelijkgerechtigd samenleven tussen blanken en gekleurden in Suriname.’ Dankzij de planters was hij in 1733 weer terug in Nederland. In hoeverre was dit het gevolg van een publieke opinie die zijn mening en visioen niet deelde? Zeker gezien het feit dat hij na zijn terugkomst zijn principes trouw bleef en dit ervoor zorgde dat hij op meerdere plekken ontslag kreeg.⁴² Tevens blijkt aan de hand van het voorbeeld van dominee Kals uit de literatuur dat Protestante geestelijken veel moeite hadden met de slavenhandel en benadrukten regelmatig dat Nederlanders door de slavenhandel geen haar beter waren dan hun katholieke equivalenten Spanje en Portugal. Waren er dominees die zijn opinie deelden in de zeventiende eeuw?

Uit de literatuur blijkt dat in de zeventiende eeuw diverse auteurs werken hebben geschreven waarin zij een positieve houding aannamen tegenover de Nederlandse slavenhandel.⁴³ Hierbij worden dominees aangekaart die ter rechtvaardiging van de slavenhandel de Bijbel gebruikten. Een uit de Bijbel afkomstige en veelgebruikte rechtvaardiging voor de handel was het verhaal in Genesis 9:20-9:27. Hoewel hier in het volgende hoofdstuk op terugkomen wordt, is dit het citaat dat door veel voorstanders van de slavenhandel ter onderbouwing van hun mening werd gebruikt:

‘En Noach begon een akkerman te zijn, en hij plantte eenen wijngaard; En hij dronk van dien wijn, en werd dronken; en hij ontblootte zich in het midden zijner tent. En Cham, Kanaans vader, zag zijns vaders naaktheid, en hij gaf het zijnen beiden broederen daar buiten te kennen. Toen namen Sem en Jafeth een kleed, en zij leide het op hun beider schouderen, en gingen achterwaarts, en bedekten de naaktheid huns vader; en hunne aangezichten waren achterwaarts gekeer, zoodat zij de naaktheid huns vaders niet zagen. En Noach ontwaakte van

---

³⁹ In 1644 schreef Willem Usselinx een brief aan de Staten-Generaal waarin hij zijn mening aangaf. Dat hij de brief naar de Staten-Generaal stuurde geeft zijn invloed op politiek en maatschappelijk gebied aan. De brief is beschikbaar in het Nationaal Archief te Den Haag.

⁴⁰ Lichtveld, *Suriname: Spiegel*, 135.

⁴¹ Voor informatie over het leven op de plantages aan de hand van taalkundig onderzoek is het boek van Lichtveld en Voorhoeve, *Suriname: Spiegel der vaderlandse kooplieden* interessant.

⁴² Ibidem, 134-136

⁴³ Emmer, *De Nederlandse*, 21-39.

zijn wij; en hij merkte, wat zijn kleinste zoon hem gedaan had. En hij zeide: Vervloekt zij Kanaan; een knecht der knechten zij hij zijn broederen! Voorts zeide hij: Gezegend zij de Heere, de God van Sem; En Kanaan zij hem een knecht! God breide Jafeth uit, en hij wone in Sems tenten! en Kanaan zij hem een knecht!'⁴⁴

De Bijbelse rechtvaardiging nam, volgens Emmer, grote vormen aan waarbij de opvattingen over slavenhandel naar gelang rekbaar werden gemaakt en daarmee niet-christenen verkocht mochten worden als slaaf.⁴⁵

Kortom, aan de hand van de wetenschappelijk literatuur blijkt dat voordat Nederland zich via de WIC ging bemoeien met de slavenhandel, er tegenover de handel een negatieve houding heerste. De verklaring van Postma en Emmer hiervoor is dat de Atlantische slavenhandel tot in de eerste decennia van de zeventiende eeuw werd gevoerd door de Spanjaarden en Portugezen. Vanwege die twee landen was de houding van Nederland afkeurend, beide landen waren namelijk katholiekgezind. Dit kwam de Nederlandse propaganda ten goede, de handel was op dat moment in economisch opzicht nog niet aantrekkelijk voor Nederland. Dit maakte het makkelijk de handel als immoreel af te doen. Rond 1630 werd het economische voordeel van de slavenhandel voor Nederland zichtbaar. Daarmee was het volgens de wetenschappelijke literatuur snel gedaan met de morele bezwaren tegen de handel. In de zeventiende eeuw zou voornamelijk een publieke opinie hebben geheerst die geen morele bezwaren had tegen het ethische karakter van de slavenhandel. In de paar negatieve opinies die opkwamen zou vooral geen continuïteit aanwezig zijn geweest van het begin van de zeventiende eeuw tot aan de afschaffing van de slavernij in de negentiende eeuw.

Wanneer slavenhandelsbelangen moeten worden beschermd door middel van Bijbelse onderbouwingen dan kan logischerwijs de vraag worden gesteld of dit een reactie was op een negatieve publieke opinie. In het volgende hoofdstuk worden primaire bronnen uit de zeventiende eeuw behandeld met als doel te achterhalen wat de opinies over slavenhandel waren. Klopt de consensus in de wetenschappelijke literatuur of was er in de loop van de zeventiende eeuw wel degelijk een opinie aanwezig die de Atlantische slavenhandel afkeurde?

---

⁴⁴ Uitgevers-genootschap "Biblia", *Bijbel, dat is de gansche heilige schrift ... uit de oorspronkelijke (Grieksche) taal in onze Nederlandsche getrouwelijk overgezet* (Leeuwarden 1932) 12-13.

⁴⁵ Emmer, *De Nederlandse*, 36.

2. Uiteenlopende meningen

De economische voordelen van de slavenhandel bleken volgens historici nagenoeg te zorgen voor de afwezigheid van een, op morele gronden afkeurende opinie. In dit hoofdstuk wordt gekeken naar primaire bronnen die betrekking hebben op de afkeurende houding tegenover slavernij op morele gronden. Het doel is om, aan de hand van primaire bronnen, te achterhalen welke opinie naar voren komt. Wat kan opgemaakt worden uit de teksten van de voorstanders en tegenstanders van de slavenhandel in de zeventiende eeuw? Met welke onderbouwingen werd de slavenhandel op morele gronden gekeurd? Deze vragen worden beantwoord door ten eerste te kijken naar werken die geschreven zijn voordat de WIC aan de slavenhandel deelnam. Ten tweede worden gekeken naar bronnen die zijn geschreven na de deelname. Tot slot wordt gekeken op welke manier de dominees in hun houding van elkaar verschilden en welke redenen daarvoor kunnen zijn.

Opinie voordat de WIC aan de slavenhandel deelnam

Een rechtvaardiging voor de slavenhandel kwam pas nadat de WIC al enkele jaren in slaven handelde.⁴⁶ Was er daarvoor misschien onwetendheid bij de WIC over de morele kant van de slavenhandel en slavernij? Nee, de Heren XIX, de bewindhebbers van de WIC, waren goed op de hoogte. Zij lieten twee keer onderzoek doen naar de morele bezwaren, in tegenstelling tot het eenmalige onderzoek naar de mogelijke economische voordelen.⁴⁷ Zoals in het vorige hoofdstuk vermeld, was de reden voor een tweede onderzoek naar de ethische kant van de slavenhandel het in eerste instantie negatieve advies. Pas toen gevraagd was om nog een keer naar de morele kant van de handel te kijken werd de deelname op ethische gronden wel goedgekeurd. Dat de Heren XIX op de hoogte waren van de morele bezwaren tegen de slavenhandel is, naast dat ze bewust tweemaal onderzoek lieten doen, voor de hand liggend. Er waren namelijk al geluiden geweest waaruit bleek dat men in Nederland misschien niet positief stond tegenover de handel die plaatsvond tussen Afrika en Amerika.

In 1596 kaapte Nederlanders een Portugees schip, met ongeveer 150 Angolese slaven aan boord. Het schip werd naar Zeeland geloodst met het idee dat de slaven op de markt van Middelburg verkocht zouden worden. Vanwege de bezorgde bevolking die in protest kwam tegen de verkoop, werd dit voorkomen door de Burgemeester van Middelburg en de Staten van Zeeland.⁴⁸ In 1606

---

⁴⁶ Zover bekend is het eerste werk dat ingaat op het onderwerp van dominee Udemans, Hij draagt zijn werk op aan beide compagnieën.

⁴⁷ Emmer, *De Nederlandse*, 35.

⁴⁸ Stichting Cultureel erfgoed Nederland, 'Nieuws' (versie juni 2004)

<http://www.zeeuwsarchief.nl/media/uploads/nieuwsbrieven/nieuwsbrief22.pdf> (27 maart 2012)

veroverde een Amsterdams koopmansschip een boot uit Lübeck met 90 slaven aan boord. De kapitein van het schip wilde niks met slaven te maken hebben en verkocht ze voor bijna niets aan een Engelse kapitein.⁴⁹

Naast de twee voorvallen die rond zestienhonderd plaatsvonden, zijn er in de vroege zeventiende eeuw een toneelstuk en boek geschreven waarin een houding jegens de slavenhandel naar voren kwam.

Toneelschrijver G.A. Bredero

In 1617 verscheen bij Cornelis Lodewijcksz vander Plasse, 'Boeckverkooper op den hoeck vande Beurs in d'Italiaansche Bybel', de eerste druk van *Moortje*, een toneelstuk van Gerbrand Adriaenszoon Bredero. Het werk is gebaseerd op *Eunuchus* van de Latijns toneelschrijver Terentius.⁵⁰ Naast de standaard veranderingen van namen en omgeving besteedde Bredero veel zorg aan een goede aanpassing naar de Nederlandse zeden en gebruiken van die tijd.⁵¹ Daarom kan worden aangenomen dat hetgeen wordt vermeld overeenkomt met het werkelijke beeld wat betreft het Nederlandse sentiment ten opzichte de slavenhandel in de vroege zeventiende eeuw.

Het toneelstuk *Moortje* gaat over een geroofd meisje dat na de dood van haar pleegmoeder door een familielid in Barbarije⁵² verkocht probeerde te worden. Het Spaanse schip waarop ze de reis naar Barbarije maakten werd prijs door een kaperschip. Wanneer het schip in de Amsterdamse haven aankomt wil de leider van het schip het meisje een tijdje voor zich alleen houden om haar daarna aan Moy-aal, de bazin van een vrouwenhuis, te verkopen. Echter, Moy-aal denkt dat het meisje haar pleegzusje is.⁵³ Zo komt het zo ver dat de slavin gekocht moet worden om te voorkomen dat ze door de Spanjaarden aan de Turken of Barbaren wordt verkocht. Als reactie hierop zegt Ritsart, de koper van de slavin:

'Onmenschelyck ghebruyck! Godlóóse schelmery! Datmen de menschen vent, tot paartsche slaverny! Hier zynder oock in stadt, die sulcken handel dryven, In FARNABOCK: maar 't sal Godt niet verhoolen blyven.'⁵⁴

Uit de zin valt op te maken dat niet alleen slavenhandel maar ook slavernij werd afgekeurd. De vergelijking werd getrokken tussen de onmenselijke handel die werd gedreven in Farnabock, dat was de Nederlandse naam voor Pernambuco (een deel van Brazilië) en door handelslieden in Amsterdam.

---

⁴⁹ A.J.M. Kunst, *Recht, commercie, en kolonialisme in West-Indië* (Zutphen 1981) 122.

⁵⁰ G.A. Bredero, *Moortje*, P. Minderaa, C.A. Zaalberg en B.C. Damsteegt ed. (Leiden 1984) 9.

⁵¹ Bredero, *Moortje*, 19.

⁵² Barbarije was de naam voor de Afrikaanse kustgebieden in de zestiende en zeventiende eeuw.

⁵³ Bredero, *Moortje*, 29.

⁵⁴ *Ibidem*, 143.

Het citaat toont de afwezigheid van een afkeurende houding onder de Amsterdamse bevolking. De slavenhandel werd afgekeurd vanwege de onmenselijkheid en goddeloosheid van de slavenhandel. Hetzelfde gold voor slavernij. Ondanks dat is het lastig om dit stuk echt als afkeuring van de slavernij en slavenhandel te zien. Dezelfde persoon, die eerder de slavenhandel onmenselijk en goddeloos noemt, laat zich verder in het stuk zeer negatief uit over de slavin Negra:

‘Komt uyt ghy lelyck panckt! [pand, bezitting, hier als scheldwoord] hoe langh suldy vertoeven? Komt voort ghy bavyaan, de droes moet u bedroeven.’ [moet ... bedroeven: moge in ellende storten]⁵⁵

Later in het stuk komt de afkeur van de slavenhandel nog eens naar voren, in dit citaat gaat het om de behandeling van een slavin:

‘De menschen en haar goedt zijn meestendeel verkocht, En myn schijnvader oock, en ick quam doe in handel, Al vande Kapiteyn die brocht men hier te lande: ’t Is een ondraagh’lijck mensch bovaardigh quaat en sot. Waar men my brengen sal, dat weet de goede Godt.’⁵⁶

Het citaat is afkomstig van de vrouwelijke personage die zelf als slavin is verkocht aan een kapitein. Deze kapitein had het niet heel goed met de vrouw voor. De manier waarop haar ervaring wordt neergezet zorgt dat sympathie voor sympathie bij de lezer. Het is duidelijk dat de slavin door de kapitein onmenselijk is behandeld, de kapitein had namelijk zijn lusten goed op haar botgevierd.⁵⁷

Los van het misbruik door de kapitein is de vraag om welke reden de slavenhandel als onmenselijk gebruik werd gezien en in hoeverre *Moortje* een afkeurende houding uitdroeg. Een verklaring voor de reden kan zijn dat in de periode dat Bredero zijn toneelstuk schreef de Nederlandse Republiek in oorlog met Spanje was. De nadruk in het stuk ligt namelijk meer op de Spanjaarden en Portugezen. Uit het stuk van Ritsart blijkt dat er tevens naar handelaren in Amsterdam gewezen werd. Dit geeft te kennen dat slavenhandel om wat voor reden dan ook werd afgekeurd en dat Nederlanders dergelijke praktijken niet dicht bij huis wilden hebben.⁵⁸ Alhoewel degene die de kritiek op de slavenhandel uit, zelf net wel een slaaf heeft gekocht. Daarbij komt dat hij flink te keer tegen de slaaf met woorden als baviaan.⁵⁹

Concluderend kan over *Moortje* gezegd worden dat het een opinie neerzette die neigt naar, een op morele grond, afkeurende houding. Zeker vanwege het feit dat Bredero zijn stuk had aangepast aan de Amsterdamse normen en waarden van het begin van de zeventiende eeuw. Daarbij komt dat Bredero tot twee keer toe, de volgens het stuk, gruwelijke mensenhandel aankaart. Toch is het lastig

---

⁵⁵ Bredero, *Moortje*, 263.

⁵⁶ *Ibidem*, 164.

⁵⁸ *Ibidem*, 143.

⁵⁹ *Ibidem*, 263.

om de echte houding uit het werk te halen. De vraag blijft of de fictieve personen in het werk als spreekbuis dienden voor het eigen standpunt van Bredero ten opzichte over slavenhandel. Hierover is te weinig bekend om te concluderen dat Bredero persoonlijk de slavenhandel goddeloos en onmenselijk vond. Enkel het aankaarten van de gruwelijke kenmerken van slavernij (los van het feit wie het zegt) geeft een bewustzijn van de onethische kant van de slavernij weer. Toch is *Moortje* lastig als onderbouwing te gebruiken voor de Nederlandse houding, aangezien de persoon die zich uitlaat over de onmenselijke kant, zich tevens op zeer negatieve wijze over een slavine uitlaat.

Zeevaarder Dierick Ruyters

In 1623 schreef Dierick Ruyters het boek *Toortse der Zeevaart*. Ruyters was een ervaren zeeman die zowel de Afrikaanse kant van de Atlantische oceaan als de West-Indische kant van de oceaan had gezien.⁶⁰ In het boek gaf Ruyters een beschrijving van de te bezeilen wegen tussen Nederland en Brazilië, West-Indië, Guinea en Angola.⁶¹ Het was een praktisch boek voor zeevaarders waarin hij zijn eigen bevindingen op heeft geschreven. De Ruyter bleef tot 1630 in dienst van de WIC.⁶² Hij is in dienst gebleven tot vier jaar nadat de WIC in de slavenhandel ging. Ruyters gaf in zijn boek een melding van Portugezen die in slaven handelden:

‘Daer wert het grousaemste [gruwelijkste] ghelt ghewonnen met menschen te coopen en vercoopen, soo onder de portugysen als onder de spaengniaerden, dat het schier onghelooovich soude schijnen als men dat wilde verhalen: ick hebbe selfs in persoon gheweest daer soo sekere portugysen my we bekent zijnde, in mijn presentie eenen over-slach maeckten van 500. Negros, diese uyt Angola inde Baya de todos los sanctos ghebracht ende daer vercocht hadden, ende bevonden boven alle oncosten ghewonnen te hebben 31000. Realen van achten, dit was op Bresilien, ende op West-Indien is de winste noch veel grooter.’⁶³

Voordat de WIC besloot haar geld te verdienen in de slavenhandel, liet hij zich negatief uit over de slavenhandel die de Portugezen en Spanjaarden voerden. In het citaat geeft hij aan dat in West-Indië nog veel meer winsten te behalen zijn. Het te behalen economische voordeel voor de WIC komt hier duidelijk naar voren. Het lijkt erop dat Ruyters zijn negatieve mening over de handel van de Portugezen en Spanjaarden baseerde op de oorlog die Nederland tot dan toe tegen deze landen voerde. Ondanks dat hij het in eerste instantie een gruwelijke handel vond, bleef hij wel in dienst van de WIC, nadat zij had besloten om in slaven te gaan handelen. Zijn eerdere uiting over de handel en het feit dat Ruyters in dienst bleef kan geïnterpreteerd worden als ommezwaai in ideologie.

---

⁶⁰ D. Ruyters, *Toortse der Zeevaart*, S.P. L'Honoré Naber ed. (Den Haag 1913) XIV – XVI.

⁶¹ D. Ruyters, *Toortse der Zeevaart*, titelpagina.

⁶² Ibidem, XVII.

⁶³ Ibidem, 13.

Kortom, hij keurde in eerste instantie de slavenhandel af. Wanneer hij hier later geld in kon verdienen, hebben de economische voordelen een primaat over zijn ethische houding ten aanzien van de slavenhandel. Vanwege de vermelding van de economische kansen op West-Indië is het onduidelijk in hoeverre Ruyters de slavenhandel werkelijk afkeurde.

Naast het werk van Bredero en Ruyters blijft het bronnenmateriaal met een afkeurende houding tot aan het midden van de 17de eeuw zeer beperkt. Naast het incident te Middelburg in 1596, kaarten Postma en Kunst een soortgelijk incident in Amsterdam aan.⁶⁴ Er zijn niet meer incidenten uit die tijd bekend. Dit kan de reden zijn dat er uit dezelfde periode geen werken zijn die de slavenhandel goedkeurden. Nederland had namelijk geen baat bij het goedkeuren van een handel die door Spanje en Portugal werd gevoerd. *Moortje* is het enige bekende werk dat de slavenhandel afkeurde omwille van de onmenselijkheid en goddeloosheid van de slavenhandel. Ruyters bekeek de slavenhandel economischer dan Bredero. Hij keurde de slavenhandel af omdat er op ‘gruwelijke wijze’ geld werd verdiend aan de slaven door de Portugezen en Spanjaarden. Maar dit bleek voor Ruyters van ondergeschikte waarde op het moment dat Nederland geld aan de slaven ging verdienen.

Goed- en afgekeurd door hetzelfde geloof

Nadat de WIC in het jaar 1626 besloot zich te mengen in de Atlantische slavenhandel werd in eerste instantie niet veel geschreven over de morele kant van de slavenhandel. De deelname van de WIC aan de slavenhandel lijkt voor zich te spreken: Nederland keurde de slavenhandel goed omdat zij hier economische kansen zag liggen. Pas rond het midden van de zeventiende eeuw begonnen dominees in Nederland zich te bemoeien met de ethische kant van de slavenhandel. Blijkbaar was er een reden dat onderbouwing voor de slavenhandel nodig was.⁶⁵ Door de bewindhebbers werd naar een morele rechtvaardiging gezocht. In de Bijbel werd de onderbouwing gevonden die slavenhandel in moreel opzicht ondersteunde. In het volgende stuk worden de werken van dominees behandeld; geestelijken waren bepalend voor de interpretatie van leefregels uit de Bijbel.⁶⁶ Er waren zowel dominees die de slavenhandel goedkeurden als dominees die de slavenhandel afkeurden. Twee werken van dominees die de slavenhandel goedkeurden, komen aan bod. Zij hadden in de zeventiende eeuw de meeste invloed op de goedkeurende houding ten aanzien van de slavenhandel.⁶⁷ Op welke gronden keurden

---

⁶⁴ Postma, *The Dutch in*, 10.

⁶⁵ Het is vreemd dat Udemans de eerste is die op het onderwerp ingaat, de handel goedkeurt en zijn werk opdraagt aan beide compagnieën zonder dat daar een reden voor was.

⁶⁶ In de zeventiende eeuw waren alle werken die ingingen op de morele kant van de handel geschreven aan de hand van de leefregels die de Bijbel voorschrijft.

⁶⁷ L.R. Priester, *De Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel en slavernij, 1596-1863: het gedrag van de slavenhandelaren van de Commercie Compagnie van Middelburg in de 18de eeuw* (Middelburg 1987) 43.

zij de slavenhandel goed? Tevens worden vier werken van dominees die de slavenhandel afkeurden besproken. Dat er een goedkeurende houding bestond is bekend; de nadruk in dit onderzoek ligt op de bronnen waaruit een afkeurende houding naar voren komt. Het aantal dominees dat over de ethische kant van de handel schreef is beperkt.

Dominees die de slavenhandel goedkeurden

De keuze van de WIC om in slaven te handelen werd als juist gezien, omdat daarmee een groot aantal 'bedorven heidenen' gered zouden worden uit de roomse klauwen van de Spanjaarden. Zij zouden in aanraking zouden komen met de 'juiste godsdienst'.⁶⁸ De rechtvaardiging vond men in de bijbel en werd verdedigd door verkondigers van het gereformeerde geloof. De werken van de Zeeuwse dominee Godefridus Cornelisz Udemans en de Drentse dominee Johan Picardt zorgden voor een degelijke onderbouwing van de slavenhandel. In deze onderbouwingen vond de WIC haar rechtvaardiging om te handelen in slaven. De Bijbelse rechtvaardiging werd om de aantal jaren als argument naar voren geschoven door degene die aan de slavenhandel deelnamen.⁶⁹

Dominee Udemans

Godfried Udemans was een dominee uit Zierikzee. Niet onbelangrijk is dat veel slavenschepen uit Zeeland vertrokken. In 1640 schreef hij de tweede druk van *'t Geestelyck Roer van 't Coopmans Schip*. Hij richtte zich tot de Nederlandse handelaren die actief waren op de Afrikaanse kust en de bewindhebbers van beide compagnieën.⁷⁰ In zijn boek keurde hij aan de hand van de Bijbel de slavenhandel en slavernij goed. Hij schreef over de handelsethiek in het economische leven. Volgens Udemans hadden heidenen de slavernij te danken aan hun eigen leven als zondaar.⁷¹ 'Aengaende de Heydenen of Turcken, die moghen vande Christenen tot slaven ghebruyckt worden, midts datse in eene rechtvaerdighe Oorloghe ghevanghen: of van hare Ouders, of andere deuchdelijke Meesters, voor eene rechten prijs ghekocht zijn, gelijk verhaelt wort dat ordinaris geschiedt in Angola. Want dit accordeert met de Goddelijke Wet.'⁷² Udemans baseerde zijn advies op de Bijbeltekst Leviticus hoofdstuk 25 uit het Oude Testament. Christenen konden geen slaven worden, want door Christus 'syne doot, alleene vry ghemaect vande geestelijcke slavernie des duyvels, ende der sonde.'⁷³ Om God te kunnen dienen moesten christenen ook lichamelijk vrij zijn. De gereformeerden behoorden tot

---

⁶⁸ G. Udemans, *'t Geestelyck Roer van 't Coopmans Schip* (Dordrecht 1640) 360-366; Priester, *De Nederlandse houding*, 68.

⁶⁹ Emmer, *De Nederlandse*, 37; Priester, *De Nederlandse houding*, 42.

⁷⁰ Emmer, *De Nederlandse*, 36.

⁷¹ Udemans, *'t Geestelyck roer*, 361.

⁷² Ibidem, 363.

⁷³ Ibidem, 362.

het door God uitverkoren volk, dat ongelovigen als slaven mocht houden. De slaven moesten wel goed worden behandeld, ‘als de Christenen sulcke Heydensche slaven gebruycken [moeten zij] in alle redelijckheydt ende vriendelijckheydt, ghelijck onse Christelijcke Religie mede-brengt.’⁷⁴ Slaven die christen werden, moesten ‘eerlijck beloont, ende naer sekeren tijdt van jaren vry gelaten worde’. Plantagehouders gingen hier handig mee om. Door de bekering van slaven tegen te houden waren zij niet genoodzaakt de slaven vrij te laten. ‘In eene rechtvaerdighe Oorloghe ghevanghen’ werd door handelaren vrij geïnterpreteerd. Onderlinge ruzies en oorlogen van Afrikanen werden door Europeanen als rechtvaardige oorlogen gezien.⁷⁵ Dit benadrukt de houding onder de Nederlandse kooplieden en planters.

Udemans keurde de Atlantische slavenhandel goed, maar bracht wel een nuance in zijn goedkeuring aan. ‘De Christenen en vermoghen de Indiaensche slaven niet brenghen tot een ellendigher staet, naer ziele, of naer lichaem, alssy te voren waren, maer wel tot eenen beteren staet: ende derhalve en moghen sy deselve niet verkooopen aen Spaenjaerden, Portugysen, of andere wreede menschen, die tyrannie dryven over hare zielen ende lichamen: want dat strijdt teghen de liefde.’ Vanwege de nuance en het feit dat Udemans de slavenhandel goedkeurde, lijkt het dat hij niet op de hoogte was van de gruwelijkheden die zich afspeelde op de schepen en plantages.

Dominee Picardt

Naast de argumentatie van dominee Udemans was er een dominee die een ander pro-slavernij-argument uit de bijbel ten behoeve van de slavenhandel gebruikte. Johan Picardt had een Leidse universitaire scholing en was dominee in Coevorden.⁷⁶ Hij schreef in zijn leven meerdere werken. In één van zijn werken uit 1660: *Korte Beschryvinge van eenige Vergetene en Verborgene Antiquiteiten Der Provintien en Landen gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe*, ging hij kort in op de nakomelingen van Noach en slavernij. Hij gaf aan dat slaven blij mochten zijn, de slavernij zorgde voor een structuur die het volk der slaven enkel welvaart bezorgde. Hij keurde de slavernij en slavenhandel goed aan de hand van het Bijbelse verhaal in hoofdstuk 9 van Genesis. Picardt was van mening dat Europeanen, als nakomelingen van Japhet, superieur waren ten opzichte van Afrikanen, de nakomelingen van Cham. Zij waren in hun leven, zonder contact met de Europese blanken, aangewezen op een leven als slaaf:

‘Letten wy op Cham en zijne nakomelingen al zijnsse machtige Natien gheworden hoe seer heeft evenwel de slavernije bij haer geheerscht! zijn niet de meeste Africanen doorgaans

---

⁷⁴ Udemans, *t Geestelyck roer*, 363.

⁷⁵ Emmer, *De Nederlandse*, 35, 36.

⁷⁶ Johan Picardt, *Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene Antiquiteten*, Wijnand A.B. van der Sanden ed. (Leiden 2008) V.

geweest slaven hunner koningen? een groot gedeelte der selviger zijne niet noch heden slaven der Turcken? De Inwoonderen van Congo, Angola, Guinea, Monomotapa, Bagamidri, &c. zijn het niet der slaven nesten waer uyt soo veel herwaerts en derwaerts gesleept verkocht en tot alle slaefachtige wercken gebruyckt werden? Dese menschen zijn also genaturaliseert zoo wanneer zy in vryheydt ghestelt of liefthalligh gekoestert werden soo en willen zy niet deugen en weten haer selfs niet te gouverneren: maer by aldien men geduerigh met rottingen in hare lenden woont en dat men selvige t'elckens sonder genade bastoneert soo heeft men goede diensten van de selve te verwachten: alsoo dat hare welvaert bestaet in slavernije.⁷⁷

De afstammelingen van Cham waren inferieur en daarmee indolent van aard. Ze zouden enkel middels lichamelijk geweld tot arbeid aangezet kunnen worden. Dit had als gevolg dat ze pas onder een hard slavenregime tot zelfontplooiing kwamen. Dominee Picardt voorzag de voorstanders van slavernij met een Bijbelse onderbouwing waarmee ze hun betrokkenheid bij de slavenhandel konden rechtvaardigen. Sinds het werk van Picardt was er altijd een makkelijk argument waarmee voorstanders van de Atlantische slavenhandel hun mening onderbouwden. Tot aan de emancipatie van de slaven in de negentiende eeuw diende de tekst van Cham als Bijbelse rechtvaardiging voor de slavenhandel.⁷⁸

De werken van Udemans en Picardt bezorgden de voorstanders van slavenhandel een Bijbelse rechtvaardiging. Beide werken zijn afkomstig uit het midden van de zeventiende eeuw. Klaarblijkelijk werd er gezocht naar een onderbouwing die de mensenhandel in ethisch opzicht goedkeurde. Zoals uit de bronnen blijkt, gold in de zeventiende eeuw de Bijbel als handleiding voor de juiste manier van leven. Argumentatie vanuit de Bijbel zorgde voor gegronde redenen om achter de mensenhandel te staan, tenminste voor degene die er mee van doen hadden.⁷⁹ Het blijkt dat met deze argumenten voor de voorstanders de kous voor een langere periode af was. Beide dominees gaven echter wel aan dat de slavenhandel niet in alle gevallen werd goedgekeurd. Udemans gaf aan dat wanneer een slaaf ervoor koos zich te bekeren tot christendom, hij of zij vrij gelaten moest worden. Picardt gaf aan de hand van het Bijbelse verhaal van Cham indirect een reden waarmee hij de slavenhandel afkeurde. Namelijk uit de redentatie van Picardt kan worden geconcludeerd dat enkel negers tot slaaf konden worden gemaakt. Blanken tot slaaf maken was uitgesloten. Naast dominee Udemans en Picardt zijn er nog een aantal dominees die zich geuit hebben over de slavernij, maar het aantal is beperkt.⁸⁰ De Bijbelse teksten waarmee Udemans de slavenhandel goedkeurde, maakt zijn werk uniek; werken die een andere onderbouwing gaven dan het verhaal van Cham zijn vrijwel afwezig in de geschiedenis.⁸¹

---

⁷⁷ Picardt, *Korte beschryvinge*, 9.

⁷⁸ Priester, *De Nederlandse houding*, 42.

⁷⁹ Uitgevers-genootschap "Biblia", *Bijbel, dat is de*, 12-13.

⁸⁰ Priester, *De Nederlandse houding*, 40-47.

⁸¹ *Ibidem*, 43,

Dominees die de slavenhandel afkeurden

Naast dominees als Udemans en Picardt waren er dominees die de Bijbel anders interpreteerden. Vanaf ongeveer het midden van de zeventiende eeuw zijn er steeds meer werken waarin dominees de slavenhandel afkeurden. Dominees die zich in hun werken hebben uitgelaten over de Nederlandse slavenhandel van de Afrikaanse kust naar Amerika worden hieronder behandeld. De reden dat vier werken worden behandeld is vanwege de nuances waarmee zij in hun optiek van elkaar verschilden, tevens zijn er niet meer werken bekend. Allereerst komt dominee Voetius aan bod, daarna dominees Hondius, de Raad en de Mey. De Raad is de enige die een traktaat heeft geschreven dat in het geheel inging op de slavenhandel en de morele bezwaren jegens bepaalde kanten van de slavenhandel.

Dominee Voetius

Dominee Gisbertus Voetius kwam van gereformeerde huize. Hij schreef meerdere werken en had een grote invloed.⁸² Hij was van 1641 tot 1645 de eerste rector magnificus van de Universiteit Utrecht. Eén van zijn werken was *Catechisatie over den Heidelbergischen Catechismus*. Hij schreef dit werk in 1641. Hierin werden vragen met betrekking tot het geloof gesteld en beantwoord. Naast zijn mening over het houden van slaven en slavernij in het algemeen, ging hij in zijn werk in op de slavenhandel in de Indische gebieden. Hij zei hierover:

‘Sy zijn of van de onse gebracht tot slavernije ende dienstbaerheyt, ofte van de onse gekocht, ende alsoo door koopinge de onse geworden; ende dat, of datse haer selven verkocht hebben, of datse van andere verkocht zijn. Soo yemant van wegen armoede of andersins liemselven presenteert, soo behoorde nochtans die koopinge niet te geschieden van wegen de Christelicke billickheyt, dewelcke dat niet lijden en kan. Doch het gebeurt seer selden dat yemant hemselven verkoopt, maer by na altijd van andere verkocht wort, ende dat van de Barbaren of andere vyanden, die haer tot dienstbaerheyt gebracht hebben. Hoe dat het geschiet is, het is een rouwen ende on- billicken handel. De oorloge, daer door sy tot slavernije gedwongen zijn, kan onwettelick zijn. Laet hem wet- telick zijn, soo kan evenwel dese of gene slave onwettelick genomen zijn. Soo dat het den Christenen niet en betaemt haer in desen rouwen, onsekeren, verwarden, periculeusen, ende onbillicken handel te steken, ende daer door yemant sijn quaet vermeer- deren, ende executeur te zijn van yemants quellinge ende ellende. Maer wil yemant uyt dat quaet wat goets voortbrengen, dat hy deselve koope om te ver- lossen ende bevrijden van soo groote dienstbaerheyt der wreede tyrannen, ende haer, soo 't mogelick is, in de Christelicke Religie te doen onderwijsen.’⁸³

Voetius keurde de slavenhandel van de WIC af. Hij was van mening dat een christen hoorde te leven naar de maatstaven van God. Met betrekking tot het verkrijgen van slaven uit rechtvaardige oorlogen

---

⁸² J. Schaeffer, ‘Niets spreekt vanzelf’ (versie 2009),

http://www.christenhistorici.nl/content/20021262/Niets_spreekt_vanzelf (27 maart 2012)

⁸³ Gisbertus Voetius, *Catechisatie over den Heidelbergischen Catechismus*, A. Kuyper ed. (Rotterdam 1891) 992-993. Naar Poudroyen’s editie van 1662.

was het in de slavenhandel van de WIC nooit duidelijk of dat het geval was. Voetius gaf twee uitzonderingen dat men wel slaven mocht houden of verkopen. Dankzij een rechtvaardige oorlog verkregen of wanneer iemand zichzelf verkoopt. De uitzonderingen op het niet inlaten met slavenhandel mochten maar één doel hebben, iemand verlossen uit de slavernij. Daarom hoorde men zich bij voorbaat al niet in de slavenhandel, zoals die van de WIC, te steken. Men was een goed christen wanneer men slaven kocht om ze vrij te laten en wanneer mogelijk van heiden tot christen te bekeren.

Dominee Hondius

Jacobus Hondius, een gereformeerde predikant uit Hoorn, schreef in 1679 in Amsterdam zijn bekendste werk: *Swart Register van duysent Sonden*. In dit werk zette hij alle zonden die een gelovig mens kon begaan op alfabetische volgorde neer. Over de zonde die de slavenhandel met zich meebracht liet hij geen twijfel bestaan:

‘Sondigen Soodanige menschen die Ledematen zijnde nochtans Slaven koopen om weder te verkoopen ende met die ellendige menschen haren koophandel te drijven gelijk met andere Waren en Goederen ende als of het maer beesten waren: Daer het immers menschen zijn van de selfde nature gelijk als sy. En of soodanigen Slaven-handel al gedreven wordt niet alleen van Joden Turcken en heydenen maer oock van genaemde Christenen als van Spanjaerden Portugijsen en andere; jae oock van de Hollanders soo behoorden nochtans de Gereformeerde Ledematen haer niet te besmetten met sulcken onbarmhertigen koophandel maer allesins te handelen in de vreesse der Heeren op dat het geldt datze winnen haer niet tot een vloeck maer tot een zegen magh gedyen.’⁸⁴

Hondius benadrukte in tegenstelling tot andere dominees dat het handelen in slaven altijd in strijd was met Gods wil en dus zonder twijfel fout. Slavenhandel was onbarmhartig. Tevens zei hij, dat slavenhandel een wrede en meedogenloze handel was waar niemand deel aan hoorde te nemen. Naast dat hij naar katholieke Spanjaarden en Portugezen wees, liet hij ook aan de Nederlandse gereformeerden weten dat slavenhandel niet overeenkwam met hetgeen dat God van de mens verwachtte. In het Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek (NNBW) worden twee reacties gegeven op het werk van Hondius. Beide komen uit de tijd van Hondius en gaven aan dat het een zeer deugdzaam werk is en gezien werd als een handleiding voor de praktische moraal des levens.⁸⁵ Daarnaast werden in het werk van Hondius, reacties op het werk gegeven door theologen, professoren en tevens predikers uit andere steden. Allen kaartten aan dat het werk van Hondius in compleetheid overeenkomt met wat God verwacht van de mens.⁸⁶

---

⁸⁴ J. Hondius, *Swart Register van duysent Sonden* (Amsterdam 1679) 364.

⁸⁵ A.J. van der Aa e.a., *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, 1043.

⁸⁶ Hondius, *Swart Register*, bladzijdes voorin zijn ongenummerd.

Dominee de Raad

In 1665 schreef Gregorius de Raad, *Bedenckingen over den Guineeschen Slaef-handel der Gereformeerde met de Papisten* [scheldwoord voor katholieken]. De Raad was predikant in Vlissingen en zijn traktaat was bestemd voor de gereformeerde kooplieden in Amsterdam, Rotterdam, Vlissingen en Middelburg. Deze vier steden waren de voornaamste steden van waaruit de WIC haar handel dreef.⁸⁷ Het traktaat was met het doel geschreven dat aan de gereformeerden niet dezelfde verleidingen toe zouden komen, als die waarvoor de katholieken waren gezwicht. Hij doelde daarmee op de slavenhandel die tussen Afrika en West-Indië plaatsvond.⁸⁸ Het werk werd opgedragen om tussen god en het geweten een richtlijn te geven aan de gereformeerden. Gereformeerde kooplieden moesten zich niet inlaten met het verkopen van slaven aan de katholieke Spanjaarden en Portugezen.⁸⁹ Ondanks dat de Raad slavenhandel afkeurde liet hij in de inleiding van zijn werk weten dat hij zijn traktaat niet heeft geschreven met als doel in te gaan op de morele bezwaren van de slavenhandel. Vanwege het feit dat de katholieken zich bewust al voor langere tijd in de slechte slavenhandel mengden, maakte hij zijn mening over de handel wel duidelijk:

‘Wy sullen dan voorby gaen andere sonden die haer opdoen in het coopen en verhandelen van slaven gelyck dat voorvalt in Africa, of Guinea; soo dat weynige gekoght worden die geaght moeten werden coopbaer te sijn; wederom hoe diefelyck en goddeloos de erme heydenen van de onse somtyts werden gestolen : men loctse wel in onse schepen en boertse en roofitse wech tegen haeren danck ; onsteelt de ouders van de kinderen de kinderen van de ouders de mannen van de vrouwen de vrouwen van de mannen en soo voorts. Wy sullen oock voor by gaen de schrickelyckcke en notoire sonen ingehoorde en heydensche wreetheyt die de Christenen omtrent de heydensche slaven in de schepen wel hebben gepleeght.’⁹⁰

de Raad keurde het op eerlijke wijze verkrijgen en houden van slaven niet af. Maar wat betreft de Atlantische slavenhandel was hij zeer duidelijk. Hij begon zijn traktaat met een opdracht waarin hij zei: ‘Hoe can ick bescheidender en billijcker spreken over sulcken handel, als desen Slaef-handel is.’ Handel in slaven, zoals gebeurde aan de kust van Afrika, was in zijn ogen een ernstige zonde. Het was voor dieven en uiterst wreed. Hij had geen goed woord over voor alle katholieken dankzij degene die in slaven handelen vanaf de Afrikaanse kust: ‘En daerom yemant wie hy sy moet oock toelaten datmen spreke van het verderfelijcke en quade, dat in de masse van den Gods-dienst der papisten steeckt’.⁹¹ Dit is maar één voorbeeld van de vele aantijgingen richting het katholicisme. Hij refereerde naar de paus als antichrist, naar het voorbeeld van Voetius. In zijn werk keurde hij op eenzelfde wijze

---

⁸⁷ Postma, *The Dutch in*, 371.

⁸⁸ G. de Raad, *Bedenckingen over den Guineeschen Slaef-handel der Gereformeerde met de Papisten* (Vlissingen 1665) titelblad.

⁸⁹ de Raad, *Bedenckingen over den*, 3.

⁹⁰ Ibidem, 3.

⁹¹ Ibidem, 186.

de slavenhandel van de katholieken, onder leiding van de paus, af.⁹² Hij keurde de slavenhandel, met nadruk op de katholieken, fel af.

Dominee de Mey

Johannes de Mey was predikant in ‘Ovesande’ en ‘Dribergen’ op Zuid-Beveland. In 1642 besloot hij in opdracht van de VOC om in Nederlands-Indië vijf jaren als predikant dienst te doen. Hij vertrok maar kwam nooit aan. Vanwege storm strandde hij in Engeland waar hij langere tijd bleef.⁹³ Na een aantal jaren besloot hij weer terug naar Zeeland te gaan, waar hij in 1681 te Middelburg *Alle de neder-duitsche wercken bestaande (...) Alsmede vande christelijke bescheidenheid, en ware gelukzaligheid des menschen enz.* schreef. Hierin stelde hij zichzelf vragen en beantwoorde deze met zijn Bijbelse kennis. Hij gaf in zijn antwoorden een aantal gevallen waarin een christen gerechtigd was om slaven te kopen. Dit gold niet voor de handel aan de Afrikaanse kust, hierover zei hij namelijk:

‘Dat sommige niet ontsten met vaertuyg de Indische Kusten aen te doen en de Indianen onder schijn van Koophandel of vrientschap aen Scheeps-boort te halen en dan de selfde verraderlijck te stellen en op andere plaetsen voor lijfeygene slaven te verkoopen [...] Ja God uytdruckelijck geboden heeft soodanige menschen-dieven met de dood te straffen.⁹⁴ Op de vraag of christenen slaven mochten kopen, antwoordde hij dat dit met maar één reden mocht en wel ‘in sulcken en diergelijcke gevallen oordeelen wy dat een Christen sulcke menschen met een goede gewisse mach koopen en met sijn gelt verlossen van hare doot en wreede mishandelinghe diese onderworpen zijn. Gelijk wy doorgaens sien in de H. Schriften dat de verlossinghe der menschen door Christum vergeleken wert by soodanige uytkoop waer door met prijs een slaef van de dood ofte elendige slavernye gekocht en verlost wort.’⁹⁵

De volgende vraag die de predikant in zijn werk beantwoorde was of een christen dan wel niet christen een slaaf mocht verkopen. Net als bij de koop van slaven was er volgens de Mey maar één reden dat men slaven mocht verkopen, want ‘Soo behoort echter in het koopen en verkoopen der slaven het eenig oogmerck niet te wesen winste te doen; maer die menschen te verlossen van haren elendigen staet in welcke sy waren en insonderheyt te besorgen datse ofte door den kooper selve of door de gene aen wie sy verkocht werden mogen onderwesen worden in den waren Godsdienst.’ De Mey liet zich in het bijzonder uit over de slavenhandel die plaatsvond tussen Afrika en West-Indië. Aangezien de handel helemaal niets van het goede teweeg bracht, waren de kooplieden allerminst te prijzen.⁹⁶ Hij vond het schandalig dat de slaven verkocht worden enkel met het doel winst te maken en om die reden

---

⁹² de Raad, *Bedenckingen over den*, 4.

⁹³ van der Aa, *Biographisch Woordenboek*, 764.

⁹⁴ J. de Mey, *Alle de neder-duitsche wercken bestaande [...] Alsmede vande christelijke bescheidenheid, en ware gelukzaligheid des menschen enz.* (Middelburg 1681) 305.

⁹⁵ de Mey, *Alle de neder-duitsche*, 306.

⁹⁶ *Ibidem*, 306

verkocht worden door en aan alle geloven en volkeren die zich met slaven inlaten.⁹⁷ Tot slot, was het voor de Mey ‘Vryheyt die de waerdye van alle andere goederen overtreft’, daarmee oordeelde hij dat een eeuwige slavernij bij voorbaat niet kon bestaan.⁹⁸

In de tweede helft van de zeventiende eeuw werd meer geschreven over de morele kant van de slavenhandel, los van de Spanjaarden en Portugezen. De oorlog tussen Nederland en Spanje eindigde weliswaar in 1648. Het is duidelijk dat in de zeventiende eeuw het enkel predikanten waren die het volk wezen op de morele kant van de handel. Op de werken van Bredero en Ruyters na (van vóór de deelname van de WIC), bleef het stil wat betreft leken die hun visie gaven op de slavenhandel. In de tweede helft van de zeventiende eeuw was het enkel aan de gereformeerde predikanten om te oordelen over de slavenhandel.⁹⁹ Zij bezaten het recht om interpretaties op de Bijbel te geven, daarmee hadden zij de kennis in pacht.

Een onduidelijke leidraad voor de Atlantische slavenhandel

Meerdere dominees in Nederland lieten hun Bijbelse kennis en mening over de slavenhandel en slavernij vallen. De predikanten dienden allemaal hetzelfde geloof, desondanks liepen de oordelen over de slavenhandel uiteen. Sommige dominees keurden de slavenhandel van de WIC ten gehele af. Andere dominees keurden de handel ook af, maar gaven in hun werk aan dat er uitzonderingen bestonden. Het is duidelijk dat er in de zeventiende eeuw onder de dominees geen volledige consensus over de slavenhandel die de WIC en de katholieke Spanjaarden en Portugezen voerden. Waarop verschilden zij van mening en zijn hier redenen voor te geven?

Kleine nuances

Alle dominees, zowel voorstanders en tegenstanders van de Atlantische slavenhandel baseerden hun mening op de Bijbel. Zij gaven hun interpretatie op wat in de Bijbel over slavernij en slavenhandel stond geschreven. De dominees die onwelwillend tegenover de slavenhandel van de WIC stonden, verschilden op een aantal punten van elkaar. Wanneer de verschillende opinies van de dominees naast elkaar worden gelegd zijn er een aantal nuances in de opinies te onderscheiden. De interpretatie van het woord ‘handel’ is van belang, de dominees spraken over slavenhandel wanneer slaven werden verkocht met als enige doel winst maken. De Bijbel was duidelijk over slavernij, het was toegestaan wanneer ‘de dienstbaarheid vrijwillig is, ende voor loon geschiet, als te sien is Ephes. 6. 5. ende 1.

---

⁹⁷ de Mey, *Alle de neder-duitsche*, 306.

⁹⁸ *Ibidem*, 306.

⁹⁹ Priester, *De Nederlandse houding*, 40-41.

Timoth. 6. 1. 2. Die dienstbaerheit, dewelcke den gevangenen, door het recht des oorloghs overwonnen zijnde, ende volgens des selfs recht een capitale straffe ofte de doot verdient hebbende, opgeleyt wort, op dat wy der selver leven verschoonen.¹⁰⁰ Het citaat is afkomstig uit het werk van Voetius. Voetius keurde de Atlantische slavenhandel af. Men kon nooit weten of de oorlogen waaruit de slaven waren verkregen als rechtvaardig bestempeld konden worden en hij geloofde niet dat mensen zichzelf als slaaf verkochten aan de handelaren.¹⁰¹ Het verkrijgen van slaven uit een rechtvaardige oorlog was de enige toegestane wijze waarop een slaaf verkregen kon worden. Het handelen in slaven met als doel winst maken, was niet toegestaan. Op dit punten was de Mey het met hem eens. Een bekering tot het christendom betekende vrijheid voor een slaaf.¹⁰² De Raad keurde de slavernij en slavenhandel wel goed, maar niet de handel van de WIC.

De Mey en Voetius schreven dat de Bijbel aangaf dat slavernij was toegestaan.¹⁰³ Voor de Mey moest hier een zuivere reden achter zitten. Het kopen, verkopen en houden van slaven, met een andere reden dan ze een betere toekomst te geven of tot het christendom te bekeren (om ze uit de slavernij te verlossen) was verboden.¹⁰⁴ Voetius sprak hetzelfde over de redenen, maar op persoonlijk gebied had hij een sterke afkeer tegen het houden van slaven.¹⁰⁵ Omdat de Bijbel het goedkeurde legde hij zich hier bij neer.¹⁰⁶ Dominee de Raad stond positief tegenover het houden van slaven, mits zij op rechtvaardige wijze waren verkregen. Dit kon volgens de Raad alleen wanneer de handel plaatsvond tussen gereformeerden en niet met katholieken. De Raad verbood de handel die de WIC voerde met Spanjaarden die direct betaalden. Het werk van dominee de Raad lijkt typerend voor de houding ten aanzien van de slavenhandel in de 17de eeuw. In zijn werk keurde hij namelijk de slavenhandel zeer duidelijk af. Hij liet daar geen twijfel over bestaan, maar ging er niet uitgebreid op in. Hij leek zich neer te leggen bij de status quo. Hij schreef zijn traktaat met het doel gereformeerde kooplieden richtlijnen te geven bij de koop en verkoop van slaven. Hij ging er hierbij vanuit dat de gereformeerde kooplieden niet zo slecht waren als hun katholieke collega's. Zij moesten dan ook niet met de katholieken in zee gaan. Hondius lijkt de mening van de Raad te delen. Hij keurde de handel door Turken, Joden en heidenen af, maar ging daar verder niet op in. Hij wees naar de Portugezen en Spanjaarden, die op dezelfde manier handel voerden en slaven voor handelsgoederen aanzagen. Hij legde de nadruk op de gereformeerde lidmaten die op dezelfde manier handel voerden, dat was ongeoorloofd en in strijd met Gods wil.

De vier dominees deelden dezelfde mening met betrekking tot de Atlantische slavenhandel maar legde de nadruk net wat anders. Voetius en de Mey wezen in hun werk niet op de wijze van

---

¹⁰⁰ Voetius, *Catechisatie over den*, 990.

¹⁰¹ Voetius, *Catechisatie over den*, 992-993.

¹⁰² de Mey, *Alle de neder-duitsche*, 306.

¹⁰³ Ibidem, 303; Voetius, *Catechisatie over den*, 990-994.

¹⁰⁴ Ibidem, 304-306.

¹⁰⁵ Joosse, *Geloof in de*, 519.

¹⁰⁶ Voetius, *Catechisatie over den*, 992.

slavenhandel door de Portugezen en Spanjaarden. Zij keurden de slavenhandel af op grond van de Bijbel. De Raad en Hondius deden hetzelfde, maar wezen daarbij naar de onchristelijke praktijken van de katholieken. Hetgeen de Spanjaarden en Portugezen deden, was fout en niet het voorbeeld voor een goed christen.¹⁰⁷ Dienstbaarheid, zoals slavernij door de dominees werd genoemd, keurden zij aan de hand van de Bijbel goed. Hondius ging in zijn werk niet in op slavernij, daarmee geeft hij te kennen dat het houden van slaven geen zonde was. Hiermee lijkt hij de mening van de andere dominees te delen. Daarbij moet gezegd worden dat Voetius een persoonlijke afkeur tegen slavernij had.

Dezelfde interpretatie, verschillende conclusies

Voorstanders en tegenstanders van de slavenhandel deelden de mening dat christenen onmogelijk tot slaven gemaakt konden worden. Zij interpreteerden de Bijbel op meerdere punten hetzelfde. Udemans en Voetius waren beide van mening dat slaven uit een rechtvaardige oorlog moesten komen. Udemans voegde hier aan toe dat wanneer ze voor een eerlijke prijs verkocht werden, dit was toegestaan. Een eerlijke prijs gaf qua interpretatie een grote vrijheid aan de handelaren en voor het verkrijgen uit ‘rechtvaardige oorlogen’ was al voor de slaven uit Afrika al gauw een onderbouwing gevonden.¹⁰⁸ Volgens Voetius waren de oorlogen waaruit de slaven voor de handel kwamen, nooit rechtvaardige oorlogen.¹⁰⁹ Udemans en Voetius trokken aan de hand van dezelfde Bijbelse teksten tegenstrijdige conclusies. Ze concludeerden verschillend over de morele kant van de Atlantische slavenhandel. Voetius en Udemans waren mannen met gezag, ze kenden elkaar en hadden zelfs briefwisselingen.¹¹⁰ Voetius was de eerste rector magnificus van de Universiteit Utrecht. De biografie van dominee Udemans toont aan dat hij ‘op verzoek van Prins Maurits de gemeente te ’s Gravenhage gediend’ heeft.¹¹¹ Als gevolg kan worden gesteld dat er voor Udemans mogelijk persoonlijke belangen meespeelden, die zorgden dat hij graag in een goed daglicht wilde blijven staan bij de kooplieden en gezagvoerders van de WIC. Voetius woonde in Utrecht. Utrecht had veel minder te maken met de Atlantische slavenhandel dan steden in het westen van Nederland. De meeste slavenhandelsschepen vertrokken vanuit Vlissingen en Middelburg en de meeste mensen die betrokken waren bij de handel bevonden zich in die steden.¹¹² Daarmee speelden er in het oordeel van Voetius over de slavenhandel geen persoonlijke belangen mee.

Johannes de Mey leefde net als Udemans in Zeeland. Hij keurde de Atlantische slavenhandel af, ondanks zijn werk voor de VOC. Hondius deelde die mening, maar liet zich niet uit over slavernij.

---

¹⁰⁷ Hondius, *Swart Register*, 364

¹⁰⁸ Emmer, *De Nederlandse*, 36

¹⁰⁹ Voetius, *Catechisatie over den*, 993.

¹¹⁰ T. Brienens et al., *De Nadere Reformatie en het gereformeerd Pietisme* (Den Haag 1989) 97.

¹¹¹ van der Aa, *Biographisch Woordenboek*, 1065/1066.

¹¹² de Raad, *Bedenckingen over den*, voorin het boek geeft de Raad de Nederlandse kooplieden en met nadruk die in de vier ‘vermaerde’ steden wonen een opdracht.

Dominee Picardt woonde in Coevorden, maar had gestudeerd aan de Universiteit van Leiden, mogelijk heeft hij in die periode zijn mening gevormd.¹¹³ Hij had in vergelijking met Udemans weinig met de slavenhandel te maken. Picardt was dan ook minder expliciet over de slavenhandel op zich. Hij richtte zich op de slavernij van negers aan de hand van het verhaal van Cham. Waar Picardt het verband tussen de vloek van Noach en de dienstbaarheid aankaartte, was de conclusie van Udemans uniek. Hij kwam tot een andere conclusie dan de tegenstanders van de slavenhandel op basis van de dezelfde teksten. Maar hij deelde wel dezelfde mening als de Raad, Hondius, zij vonden de handel die de katholieken voerden bij voorbaat oneerbiedig en niet godswaardig.¹¹⁴

De biografieën van de dominees zijn onvolledig. Dit maakt het moeilijk om conclusies te maken over de achterliggende redenen dat dominees van hetzelfde geloof uiteenlopende opinies hadden. De Bijbel werd op verschillende manieren geïnterpreteerd. Zowel voor- als tegenstanders van de Atlantische handel baseerden hun mening over het algemeen op dezelfde Bijbelteksten. De maatschappelijke positie en woonplaats lijkt bij sommige dominees invloed te hebben gehad op hun oordeel. Met betrekking tot de slavenhandel verschilden gelijkgezinden van elkaar op basis van de Bijbel. Op één punt waren alle dominees het met elkaar eens, christenen mochten nooit tot slavernij gebracht worden.

---

¹¹³ Picardt, *Korte beschryvinge*, v.

¹¹⁴ Udemans, *'t Geestelyck roer*, 364-365.

3. Een debat in de zeventiende eeuw?

In de zeventiende eeuw waren er meer werken van dominees waarin zij de Atlantische slavenhandel afkeurden, dan waarin de handel werd goedgekeurd. Was er daarmee sprake van een heus debat over de morele kant van de handel? In de wetenschappelijk literatuur heerst de consensus dat voordat Nederland zich via de WIC op de slavenhandel stortte, er tegenover de handel een negatieve houding heerste. Toen rond 1630 het economische voordeel van de slavenhandel voor Nederland duidelijk zichtbaar werd, was het volgens de wetenschappelijke literatuur snel gedaan met de morele bezwaren tegen de handel en werden deze bezwaren binnen de publieke opinie makkelijk aan de kant geschoven. Daarmee zou er in de zeventiende eeuw voornamelijk een publieke opinie geheerst hebben, die geen morele bezwaren had tegen de slavenhandel.¹¹⁵ De vraag of er in de zeventiende eeuw een debat over de slavenhandel plaatsvond wordt verdeeld in de periode voor en na de deelname van de WIC. Er wordt gekeken in hoeverre de houding die uit de bronnen naar voren komt, aansluit bij hetgeen de wetenschappelijke literatuur concludeert.

De Nederlandse houding in het begin van de zeventiende eeuw

Zoals onderzocht, zijn er in het begin van de zeventiende eeuw alleen door Ruyters en Bredero negatieve uitingen over de slavenhandel op papier gezet. Het leek hierbij niet specifiek om de slavenhandel te gaan. Het was de handel die de Spanjaarden en Portugezen voerden, omwille van de Spanjaarden en Portugezen, die voor de Nederlandse afkeurende houding zorgde. Ruyters gaf aan dat de Spanjaarden en Portugezen met de handel op gruwelijke wijze geld verdienden, maar dat in West-Indië financiële kansen lagen. Bredero gaf in *Moortje* aan dat de slavenhandel onmenselijk was en refereerde hierbij naar de Portugezen en Spanjaarden. Beide werken lijken hiermee gefundeerd op de algemene afkeur die in Nederland, vanwege de Tachtigjarige Oorlog, tegen Spanje en Portugal bestond. De wetenschappelijk literatuur concludeert, aan de hand van deze voorbeelden, dat er in Nederland een afkeurende opinie over slavenhandel bestond. Het is te weinig bronnenmateriaal om te concluderen dat er werkelijk een afkeurende opinie bestond. Bij Ruyters is het onduidelijk in hoeverre hij de slavenhandel afkeurde, aangezien hij in dienst van de WIC bleef nadat zij in slaven was gaan handelen. Bij Bredero blijft de vraag of zijn werk als spreekbuis voor zijn mening over slavenhandel gold. Wanneer dit zo was, dan haalden de scheldwoorden voor de neger-slavin de afkeurende opinie onderuit. Beide werken zijn te beperkt en onduidelijk om met zekerheid te zeggen dat ze een afkeurende houding tegenover slavenhandel hadden. Het lijkt in beide werken om een afkeur tegen de Spanjaarden en Portugezen die veel geld verdienden te gaan. Emmer, die zegt dat Bredero in *Moortje*

---

¹¹⁵ Dit is de conclusie van Postma, Emmer, Nimako en Kunst.

de slavenhandel fel aanviel, hij gaat daarmee voorbij aan hetgeen werkelijk uit het stuk naar voren komt.¹¹⁶

Om meer onderbouwing te geven aan hun conclusie, kaarten Emmer, Postma en Nimako aan, dat er in het begin van de zeventiende eeuw meerdere incidenten zijn geweest waarbij de afkeurende houding naar voren komt. De beschreven incidenten moeten worden genuanceerd. Het blijkt dat Nederlanders in hun thuisland, in tegenstelling tot de andere handelsgoederen uit de koloniën, niets te maken wilden hebben met de slavenhandel, dit verklaart de gebeurtenissen in Middelburg en op het Amsterdamse koopmansschip. Deze tegenstrijdige houding is tot aan de afschaffing van de slavernij nooit verandert. De handel in slaven werd gezien als een ‘ongewone markt’ en werd altijd op een relatief comfortabele afstand gehouden. Wanneer die fysieke afstand toch werd overbrugd, zoals de incidenten te Middelburg en Amsterdam laten zien, werd de Nederlandse verplichting tot vrijheid meteen getest. Voor kolonisten die terugkeerden naar Nederland was het, over het algemeen verboden om slaven mee te nemen. Wanneer ze dat toch deden, riskeerden zij verlies van hun eigendom middels impliciete vrijlating.¹¹⁷ De incidenten zijn geen duidelijke bevestiging voor een overwegend afkeurende houding ten aanzien van de slavenhandel in het begin van de zeventiende eeuw.

Daarmee is de omwenteling in de Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel minder scherp dan Emmer en Postma beweren. Voor de deelname van de WIC werd er geen werk geschreven waarin de handel, die tot dan toe door de Portugezen en Spanjaarden werd gevoerd, werd goedgekeurd. Dit is logisch aangezien er geen reden was om deze handel goed te keuren. Het aantal werken met een afkeurende houding is in die periode beperkt en niet overtuigend. Nadat Nederland zich in de Atlantische handel mengde werd er werken geschreven door voor- als tegenstanders van de handel. Maar het aantal is in beide gevallen beperkt. Om aan de hand van de beschikbare bronnen te spreken van een veranderende Nederlandse houding gaat te ver.

Er zijn in de eerste helft van de zeventiende eeuw geen werken geschreven waarin sprake was van een goedkeurende houding tegenover de slavenhandel. Nederland had voor 1630 nog geen aandeel in de Atlantische slavenhandel. De WIC had nog niet besloten in slaven te gaan handelen, dus was er nog geen verdediging van het handelen in slaven nodig. Dit kan een logische verklaring zijn voor het uitblijven van werken die slavenhandel goedkeurden. Kortom, er was in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog geen sprake van een debat over slavenhandel. Was daar in de tweede helft van de zeventiende eeuw wel sprake van?

---

¹¹⁶ Bredero, *Moortje*, 143,164,256; Emmer, *De Nederlandse*, 34.

¹¹⁷ R. van Welie, *Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison* (Atlanta zj) 49.

De deelname van de WIC: een reden tot debat?

Rond het midden van de zeventiende eeuw, nadat de WIC aan de slavenhandel was gaan deelnemen, begonnen dominees hun visie op de handel te geven. Zover bekend waren dominees Udemans en Voetius de eerste dominees die aan de hand van de Bijbel hun conclusies op papier zetten. De morele kant van de slavenhandel belichten bleef in de zeventiende eeuw het werk van dominees. Picardt en Udemans waren de enige dominees die de Atlantische slavenhandel goedkeurden. Naast hun werken bleef het in de zeventiende eeuw stil wat betreft dominees die de slavenhandel goedkeurden.

Udemans schreef *'t Geestelyck Roer* in 1637, hij raadpleegde hiervoor de kennis van Voetius. Hij vroeg hem wat de koop en juridische gebruiken waren om legitiem slaven bij een rechtvaardige oorlog in leven te laten.¹¹⁸ Op dit punt werd vervolgens door anderen geconcludeerd dat slavernij en slavenhandel wel was toegestaan.¹¹⁹ Udemans bracht zijn werk in 1640 uit. Voetius bracht *Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus* uit in 1641. Vanwege het feit dat beide heren elkaar kenden en Udemans informatie bij Voetius inwon, kan voorzichtig worden gesteld dat het werk van Voetius een reactie was op de houding van Udemans. Udemans was duidelijk voor de slavernij en slavenhandel, Voetius had een persoonlijke afkeer tegen slavernij en slavenhandel, maar hij hield in zijn werk de Bijbel als leidraad.

Het is vreemd dat het verhaal van Cham, dat door Picardt werd gebruikt, niet is weerlegd door andere dominees. Het verhaal leverde de voorstanders de gezochte onderbouwing en werd gebruikt tot aan de afschaffing van de slavernij. Wanneer men verder leest in Genesis, staat daar dat het nageslacht van Cham, net als de rest van het nageslacht van Noach, heerste over diverse rijken en dus tot slavernij veroemd was.¹²⁰ Toch lijkt er een subtiel debat aanwezig te zijn. De Mey onderstreepte met nadruk in zijn werk uit 1681 dat 'Vryheyt die de waerdye van alle andere goederen overtreft'. Het lijkt een reactie op het argument van Picardt, dat Afrikanen dankzij de vloek van Cham nooit in staat waren als vrije mensen te leven.

Leken baseerden hun houding op de werken van de dominees.¹²¹ Hugo De Groot beargumenteerde zijn mening aan de hand van *'t Geestelyck roer*. Het werk van Voetius werd meerdere malen uitgegeven door zijn volgeling Poudroyen. De Raad baseerde zijn werk uit 1665 op de uitgave van Poudroyen uit 1660 en refereerde daarin naar Voetius.¹²²

In de zeventiende eeuw is er geen werk geschreven dat louter als doel had de slavenhandel op grond van morele bezwaren aan de tand te voelen. In de publieke sfeer bleef het beperkt tot dominees die ingingen op de morele kant van de Atlantische slavenhandel. Weliswaar gaven zij hun mening en

---

¹¹⁸ Jooze, *Geloof in de*, 519.

¹¹⁹ Ibidem, 519; Emmer, *De Nederlandse*, 35-36

¹²⁰ Uitgevers-genootschap "Biblia", *Bijbel, dat is de*, 12-13.

¹²¹ Emmer, *De Nederlandse*, 37; Priester, *de Nederlandse houding*, 42.

¹²² Jooze, *Geloof in de*, 521; de Raad, *Bedenckingen over den*, 4.

uitten zij hun afkeur tegenover de slavenhandel, maar dit was beperkt. Zij maakten zich niet hard voor een afschaffing van de Atlantische slavenhandel. De predikanten toonden weinig belangstelling om hun godsdienst in de koloniën te gaan verkondigen. Meerdere dominees gaven het belang van bekering tot het christendom aan, maar weinig dominees gingen naar Afrika of Amerika om het geloof te verkondigen.¹²³ Dominee Kals was de eerste die dit in Suriname deed en hij kwam hier ongelukkig van terug.¹²⁴ Een reden dat weinig dominees naar de koloniën gingen kan zijn, dat zij goed wisten dat wat daar gebeurde in strijd was met de Bijbel. Maar dat zij zich in de zeventiende eeuw neerlegden bij hetgeen op de plantages gebeurde.

Ondanks dat onder de bevolking op de hoogte was van hetgeen de Bijbel voorschreef, was er geen sprake van een debat over de slavenhandel binnen de publieke sfeer. Het aantal dominees wat over de slavenhandel schreef is zeer beperkt. Als er sprake was van een debat over slavenhandel lijkt het, dat dit zich in de zeventiende eeuw beperkte tot de gereformeerde geestelijken. Het is onduidelijk in hoeverre het gewone volk zich in deze kwestie mengde, de WIC bleef in slaven handelen en hier was onder de bevolking geen ophef over. Een aannemelijke reden dat predikanten zich niet hard hebben gemaakt voor afschaffing van de slavenhandel, is dat mensen hun brood met deze handel verdienden en de predikanten niet tegen de gevestigde orde in wilden gaan. De Raad benadrukte dit in zijn werk.¹²⁵ Daarmee lijkt dat tussen leer en leven een groot gat zat. Gesteld kan worden dat men op de hoogte was van immorele kant die de slavenhandel inhield, maar dit voor lief nam, vanwege de economische kansen die de handel bood. De kooplieden die hun geld verdienden aan de slavenhandel wonnen het van de dominees die in Nederland de Bijbelse leer verspreidden. Dit gebeurde op twee manieren. Ten eerste waren er dominees als dominee Udemans, zij leken liever zeggenschap te houden over hun positie en gaven in hun werk een Bijbelse onderbouwing voor de slavenhandel ten behoeve van de kooplieden.¹²⁶ Ten tweede wonnen de kooplieden het van de dominees Voetus, Hondius, de Raad en de Mey, die negatief stonden tegenover de slavenhandel. Aangezien de WIC tot het einde van de 18de eeuw is blijven handelen in slaven en daar bovenop private instellingen tot in de 19de eeuw. Het benadrukt de Nederlandse handelsgeest in de Gouden Eeuw die boven de morele waarden ging.

Het is niet, zoals Emmer in *De Nederlandse Slavenhandel 1500-1850* zegt, dat zo goed als alle christenen in de zeventiende eeuw de slavenhandel goedkeurden of van mening waren dat heidenen wel altijd tot slaaf gebracht mochten worden.¹²⁷ Er waren in de zeventiende eeuw wel degelijk

---

¹²³ Priester, *de Nederlandse houding*, 42.

¹²⁴ Lichtveld, *Suriname: Spiegel*, 135-137

¹²⁵ de Raad, *Bedenckingen over den*. 3.

¹²⁶ J. Douma, 'Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk: Waarom een zwarte bladzijde?' *Transparant* 10.3 (1999) 4-12.

¹²⁷ Emmer, *De Nederlandse*, 34-35; Hij baseert deze conclusie op het werk van Priester en Postma die dezelfde houding in de zeventiende eeuw benadrukken. Het werk van Emmer is het

dominees die van mening waren dat zowel christenen als heidenen een leven als slaaf niet waardig waren. Zij vonden slavernij en slavenhandel onmenselijk. Ondanks dat dit aantal beperkt was, tracht Emmer een beeld neer te zetten waarin hij duidelijk wil maken dat zodra de slavenhandel van de WIC begon, niemand deze wrede handel nog afkeurde.¹²⁸ Het beeld is genuanceerder dan de huidige wetenschappelijke literatuur aangeeft. Er waren wel degelijk meerdere dominees die de slavenhandel van de WIC afkeurden.

Kortom, het is niet duidelijk dat er werkelijk een afkeurende opinie ten aanzien van de slavenhandel bestond in het begin van de zeventiende eeuw. Als er in Nederland werkelijk een afkeurende houding bestond, was dit vanwege de katholieke Portugezen en Spanjaarden. Niet vanwege de immorele kant van de slavenhandel. Er zijn te weinig bronnen bekend om te spreken van een ommekeer in de Nederlandse houding. In de jaren nadat de WIC had besloten dat zij ging handelen in slaven begonnen dominees hun opinie te uiten aan de hand van de Bijbel. Als er sprake was van een debat, dan werd deze, in ieder geval op papier, gevoerd door een klein aantal dominees. De slavenhandel was geen hoofdzaak. De Nederlandse opinie was in het voordeel van de WIC. De dominees die de slavenhandel afkeurden maakten zich niet hard voor afschaffing van de slavenhandel. Het duurde nog meer dan anderhalve eeuw voordat de slavernij en daarmee de slavenhandel volledig werd afgeschaft. De dominees leken te beseffen dat vechten voor afschaffing van de goddeloze handel in de zeventiende eeuw een hopeloze zaak was.

---

meest recente werk waar dieper, maar nogal altijd beperkt, wordt ingegaan op de Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel in de zeventiende eeuw.

¹²⁸ Emmer, *De Nederlandse*, 34-35.

Conclusie

In dit onderzoek is gekeken naar de Nederlandse houding ten aanzien van de morele kant van de slavenhandel in de zeventiende eeuw. De slavenhandel, waaraan de WIC namens Nederland vanaf 1626 deelnam, leek aan te tonen dat er in Nederland niet werd getwijfeld aan de morele kant van de handel. Vanuit West-Afrika verscheepte de WIC slaven over de Atlantische Oceaan naar de Nieuwe Wereld. Voordat de WIC zich in deze handel mengde, was de handel voornamelijk in handen van Portugal en Spanje, vanaf de late zestiende eeuw begonnen andere Europese landen zich in de handel te mengen. Nederland mengde zich pas in de zeventiende eeuw in de slavenhandel, vanaf dat moment werd de positie van Portugal aangetast. De Nederlandse Republiek verwierf een groot aandeel in de handel. Nederland is lang in slaven blijven handelen. Tot aan het einde van de achttiende eeuw bleef de WIC dit doen. Vanaf 1730 handelden zowel de WIC, als private instellingen in slaven. Dat de Nederlandse bevolking op de lange duur inzag dat de slavenhandel immoreel was, is duidelijk. Maar de slavenhandel heeft wel een aantal eeuwen lang plaatsgevonden. Dit onderzoek is opgesteld met de vraag of er in de zeventiende eeuw, toen de keuze werd gemaakt om in slaven te gaan handelen, mensen waren die de slavenhandel wel degelijk op morele grond afkeurden. In hoeverre gebeurde dit en waar werd het oordeel op gebaseerd? Was er misschien zelfs sprake van een debat in de zeventiende eeuw?

In de wetenschappelijke literatuur is er een consensus dat in de zeventiende eeuw de slavenhandel op moreel vlak voornamelijk werd goedgekeurd. Tot aan het einde van de achttiende eeuw zouden er geen sterke tegengeluiden te vinden zijn. De literatuur benadrukt dat deze houding ontstond op het moment dat de WIC besloot om in slaven te gaan handelen. In de periode daarvoor, toen Portugal en Spanje de slavenhandel beheersten, zou een afkeurende houding hebben overheerst. Aangezien Nederland tot 1648 in oorlog was met katholieken lijkt deze houding goed te verklaren vanuit gereformeerd standpunt. De literatuur benadrukt deze afkeurende houding aan de hand van een incident in Middelburg, een toneelstuk en een reisverslag. Zodoende wordt er gesteld dat er een ommekeer heeft plaatsgevonden in de Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel. Nadat de WIC in slaven ging handelen werden er wel werken geschreven die de slavenhandel goedkeurden. Dat dit te verklaren is aan de hand van de Nederlandse (economische) belangen die meespeelden komt uit de literatuur niet naar voren.

Uit dit onderzoek is naar voren gekomen dat het onduidelijk is in hoeverre Nederland afkeurend tegenover de slavenhandel stond voordat zij via de WIC aan de handel deelnam. Uit de bronnen komt een tegenstrijdigheid naar voren. Dat maakt het lastig om werkelijk te spreken van een afkeurende houding. In het werk van Bredero komt niet alleen een afkeurende naar voren. Afrikaanse slaven werden in het stuk erg negatief afgeschilderd. Ruyters liet met *Toortse der Zeevaart* zien dat economische belangen meespeelden in de Nederlandse houding jegens de Atlantische slavenhandel.

Hij schreef zijn stuk in 1623 en ondanks dat hij de handel van de Spanjaarden en Portugezen enigszins leek af te keuren, liet hij weten dat er in West-Indië veel geld mee te verdienen was.

Voordat de gezaghebbers van de WIC besloten om vanaf de Afrikaanse kust in slaven te gaan handelen, lieten zij onderzoek doen naar de morele kant en economische rendabiliteit van slavenhandel. Aan de hand van het onderzoek werd het besluit genomen om in slaven te gaan handelen. Daarmee verwierpen zij de dat de slavenhandel immoreel was. Deze keuze werd onderbouwt door dominee Udemans die in 1638 *'t Geestelyck Roer van 't Coopmans Schip* schreef. Maar in 1641 schreef dominee Voetius aan de hand van dezelfde Bijbelteksten, dat de slavenhandel moreel gezien niet kon. Het lijkt erop dat dominee Udemans in tegenstelling tot Voetius persoonlijke belangen liet meespelen. Udemans won bij Voetius informatie in over Bijbelse richtlijnen met betrekking tot de koop en verkoop van slaven. Hij schreef aan de hand van die informatie een advies dat tegengesteld was aan dat van Voetius.

Na Udemans en Voetius volgden er meer dominees. Dominee Picardt onderbouwde de slavenhandel door middel van het verhaal van Cham uit de Bijbel. Hiermee gaf hij de voorstanders van de slavenhandel, naast de bestaande rechtvaardiging van Udemans, een nieuwe rechtvaardiging. Dit werd tot in de negentiende eeuw als argument ten behoeve van de handel gebruikt. Dominees de Mey, de Raad en Hondius keurden net als Voetius de slavenhandel af. Persoonlijk keurde Voetius niet alleen de slavenhandel maar ook de slavernij af. De verschillende interpretaties tonen aan dat de Bijbel te onduidelijk was op het gebied van slavenhandel, om dominees tot overeenstemming te laten komen.

Daarmee kan ter conclusie gezegd worden dat in de zeventiende eeuw er geen publiek debat was over de morele kant van de Atlantische slavenhandel. Als er sprake was van een debat werd dit door een klein aantal dominees op papier gevoerd. Zelfs onder de dominees was het benadrukken van de immorele dan wel morele kant van de slavenhandel geen hoofdzaak. Ondanks dat er in verschillende werken op de morele kant van de slavenhandel werd ingegaan, is er geen werk geschreven dat enkel als doel had de morele kant van de Atlantische slavenhandel te belichten. In de zeventiende eeuw zijn er meer werken geschreven door dominees die de slavenhandel afkeurden, toch was de Nederlands opinie in het voordeel van de WIC. De kooplieden in Nederland wonnen het van de Bijbelse leer. Daarmee kan worden aangenomen dat de economische kansen die de slavenhandel bood, het won van de immorele kant die de handel met zich meebracht. Het lijkt dat de dominees die de slavenhandel moreel afkeurden zich daarmee neerlegden bij de status quo en zich in de zeventiende eeuw niet hard hebben gemaakt voor de afschaffing van de slavenhandel. Een werkelijk debat onder de Nederlandse bevolking liet tot aan het einde van de achttiende eeuw op zich wachten.

Tot slot, is de basis waarop wetenschappelijke literatuur een ommekeer in ideologie benadrukt niet sterk gegrond. Voordat Nederland deelnam aan de slavenhandel bestond er geen reden om de slavenhandel goed te keuren. De werken van Ruyters en Bredero gaven geen sterke afkeur ten aanzien van de handel aan. De beperkte negatieve houding die uit de werken kan worden opgemaakt, is gericht op de katholieke Spanjaarden en Portugezen. De incidenten in Middelburg en Amsterdam, die door

Emmer en Postma worden benadrukt, hebben over de gehele periode van de slavenhandel plaatsgevonden. Nederlanders hielden de handel het liefst zo ver mogelijk van huis. Daarmee zijn de incidenten niet bepalend voor een afkeurende houding. Dit toont een tegenstrijdigheid die in Nederland bestond. Namelijk, de vrije houding binnen Nederland tegenover haar manier van handelen in de koloniën. Dit onderzoek is niet diep ingegaan op de achtergrond van de dominees die mogelijk meespeelde in hun oordeel over de handel. Verder onderzoek naar de dominees zou meer duidelijkheid kunnen aantonen over mogelijke redenen (buiten de bijbel om) voor hun houding ten aanzien van de slavenhandel.

Literatuurlijst

Bronnen

Hondius, J. *Swart Register van duysent Sonden* (Amsterdam 1679).

Mey, J. de, *Alle de neder-duitsche wercken bestaande [...] Alsmede vande christelijke bescheidenheid, en ware gelukzaligheid des menschen enz.* (Middelburg 1681).

Raad, G. de, *Bedenckingen over den Guineeschen Slaef-handel der Gereformeerde met de Papisten* (Vlissingen 1665).

Usselinx, W. *Vertoogh, hoe nootwendigh, nut ende profijtelick het sy voor de Vereenighde Nederlanden te behouden de Vreyhyt van te handelen op West-Indien* (zp 1608).

Udemans, G. *'t Geestelyck Roer van 't Coopmans Schip* (Dordrecht 1640).

Bronnenuitgaven

Bredero, G.A. *Moortje*, P. Minderaa, C.A. Zaalberg en B.C. Damsteegt ed. (Leiden 1984).

Picardt, J. *Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene Antiquiteten*, Wijnand A.B. van der Sanden ed. (Leiden 2008).

Ruyters, D. *Toortse der Zeevaert*, S.P. L'Honoré Naber ed. (Den Haag 1913).

Voetius, G. *Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus*, A. Kuyper ed. (Rotterdam 1891).

Literatuur

Aa, A.J. van der e.a., *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*.

Boxer, C.R. *'The Dutch in Brazil, 1624-1654'* (Oxford 1957).

Brienen, T., *De Nadere Reformatie en het gereformeerd Pietisme* (Den Haag 1989).

Emmer, Piet, Henk den Heijer, Louis Sicking, *Atlantisch avontuur, De Lage Landen, Frankrijk en de expansie naar het westen, 1500-1800* (Zutphen 2010).

Emmer, P.C. *De Nederlandse Slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam 2000).

Emmer, P.C. *The Dutch in the Atlantic Economy, 1580-1800* (Hampshire 1998).

Engerman, S., 'War, Colonization and Migration over five centuries', in: Wim Klooster ed., *'Migration, Trade, and Slavery in an Expanding World'* (Leiden 2009).

Groenveld, S., *De Tachtigjarige Oorlog: Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)* (Zutphen 2008).

Heijer, H. den, *De geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2007).

Joosse, L.J., *Geloof in de Nieuwe Wereld: ontmoeting met Afrikanen en Indianen (1600-1700)* (Kampen 2008).

Klein, H.S. *The Atlantic Slave Trade* (Cambridge 2010).

Kunst A.J.M., *Recht, commercie, en kolonialisme in West-Indie* (Zutphen 1981).

Lichtveld, U.M., Voorhoeve, J. *Suriname: Spiegel der Vaderlandse Kooplieden* (Den Haag 1980).

Nimako, Kwame, Glenn Willemsen, *The Dutch Atlantic* (London 2011).

Oostindie G.J. *Het Paradijs Overzee: De "Nederlandse" Caraïben en Nederland* (Amsterdam 1997).

Postma, J.M. *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815* (Cambridge 1990).

Priester, L.R. *De Nederlandse houding ten aanzien van de slavenhandel en slavernij, 1596-1863: het gedrag van de slavenhandelaren van de Commercie Compagnie van Middelburg in de 18de eeuw* (Middelburg 1987).

Welie, R. *Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison* (Atlanta zj).

Tijdschriften

J. Douma, 'Slavernij in het Nederlandse koloniale tijdperk: Waarom een zwarte bladzijde? *Transparant* 10.3 (1999) 4-12.

Websites

Stichting Cultureel erfgoed Nederland, 'Nieuws' (juni 2004)

<http://www.zeeuwsarchief.nl/media/uploads/nieuwsbrieven/nieuwsbrief22.pdf> (27 maart 2012)

Oostindie, G. 'Serie slavernij was te vaak te relativerend' (versie 15 oktober 2011)

<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/2968278/2011/10/15/Serie-slavernij-was-te-vaak-te-relativerend.dhtml> (18 maart 2012)

Vos, M. 'Standbeeld J.P. Coen heeft nieuwe tekst' (versie 12 april 2012)

http://www.powned.tv/nieuws/binnenland/2012/04/standbeeld_jp_coen_heeft_nieuw.html (15 april 2012)